

شاپا چاپی: ۳۶۷۴ - ۲۷۱۷
شاپا الکترونیکی: ۳۶۶۶ - ۲۷۱۷

نشریه علمی
آینده پژوهی انقلاب اسلامی

(زمستان ۱۴۰۰، سال ۲، شماره ۴: ۹۰ - ۴۷)

تصویر شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی

علی اسماعیل پور*، غلامعلی سلیمانی**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۱

چکیده

تمدن‌سازی یکی از اهداف و نگاه‌های بلندمدت در آینده پژوهی است. در یک تمدن، ارکان متعددی اهمیت دارد که شهرسازی یکی از آنها است. دین اسلام به‌عنوان آخرین دین الهی، برنامه جامعی برای تمامی شئون فردی و اجتماعی زندگی ارائه کرده است و در همین راستا، برای ایجاد تمدن اسلامی نیاز است که این آموزه‌ها در تمامی عرصه‌ها به کار بسته شوند و الگوی عملیاتی آنها طرح ریزی و پیاده‌سازی گردد. در این پژوهش با استفاده از مرور بر ادبیات و همچنین استفاده از روش کیفی تحلیل گفتمان و تحلیل اسناد، آیات قرآن، روایات معصومین و سیره حکومتی پیامبر اکرم و امیرالمؤمنین (علیهم‌السلام) مورد بررسی قرار گرفت و اصول و قواعد شهرسازی با نگاه ایجاد تمدن نوین اسلامی از آن استخراج گردید. یافته‌های این پژوهش در شش بخش اصول کلی، ضوابط ضروری، محیط زیست و روشنایی، راه‌ها و جاده‌ها، شکوفایی و امنیت اقتصادی و تأسیسات و اماکن عمومی ارائه و در هر بخش مبانی، قواعد و دستورالعمل‌های موردنیاز تدوین شده است و با استفاده از آنها، شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی به تصویر کشیده شده است.

کلیدواژه‌ها: شهر مطلوب؛ تمدن نوین اسلامی؛ قرآن، سیره نبوی؛ سیره علوی.

* نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد، دانشکده عمران، دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی، تهران، ایران

Esmailpourali@yahoo.com
Soleimani1359@ut.ac.ir

** استادیار، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران

مقدمه

شهرسازی یک رشته چندبعدی و میان‌رشته‌ای بوده و در ارتباط با آن تعاریف متعددی هم‌چون مداخله و تنظیم فضا و فعالیت به‌منظور بهبود کیفیت زندگی ساکنان، مجموعه روش‌ها و تدابیر ارزشمند و مفیدی که متخصصین امور شهری به‌وسیله آن، شهرها را بهتر می‌سازند، مطالعه طرح‌ریزی و توسعه شهرها با در نظر گرفتن احتیاجات اجتماعی و اقتصادی با توجه به حداقل رساندن مشکلات شهری و پاسخ‌گویی به نیازهای عمومی جمعیت شهری و ... ارائه شده است. بحث شهرسازی شامل زیرمجموعه‌های مختلفی هم‌چون جامعه‌شناسی شهری، اقتصاد شهری، برنامه‌ریزی شهری، توسعه شهری و طراحی شهری می‌شود. این علوم اطلاعات موردنیاز را در زمینه ادراک فضای شهری، تشخیص نیازهای جمعیتی، امکانات برنامه‌ریزی و تنظیم کاربری‌ها براساس نیازها را علاوه بر کلان‌شهرها و شهرهای بزرگ در حد توسعه روستایی و شهرهای کوچک به‌دست می‌آورد. با این تعریف، متخصص شهرسازی نیز کسی است که با مطالعه و بررسی روابط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی حاکم در شهر، برنامه‌ای به‌سامان و مطبوع برای یک شهر ارائه دهد؛ برنامه‌ای که تصویرگر سیمای شهر در آینده است (شیعه، ۱۳۹۷).

تعریف تمدن و تاریخ شکل‌گیری آن بحث جدیدی نبوده؛ اما همین تمدن در رویارویی با تمدن‌های دیگر مبحث جدیدی را در دنیا به‌وجود آورده است. تمدن اسلامی یکی از تمدن‌هایی است که در دنیا در مقابل تمدن‌های بزرگی چون تمدن غرب شکل گرفته است. تمدن اسلامی زمانی قدرت گرفت که ایران، انقلابی بر پایه اسلام را بنا کرد و گفت‌مان انقلاب اسلامی را شکل داد (گرچی، ۱۳۹۴). در همین راستاست که مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «... ما می‌خواهیم آن نظامی، آن تشکیلاتی و آن حکومتی را که بتوان این هدف‌ها را در آن محقق کرد، به‌وجود آوریم. این یک فرآیند طولانی و دشواری دارد و شروعش از انقلاب اسلامی است ... انقلاب که تحقق پیدا کرد، بلافاصله بعد از آن، تحقق نظام اسلامی است ... بعد از آنکه نظام اسلامی پیش آمد، نوبت به تشکیل دولت اسلامی به‌معنای حقیقی می‌رسد یا به تعبیر روشن‌تر، تشکیل منش و روش دولتمردان یعنی ماها به‌گونه اسلامی ... مرحله چهارم که بعد از این است، کشور اسلامی

است. اگر دولت به معنای واقعی کلمه اسلامی شد، آن‌گاه کشور به معنای واقعی کلمه اسلامی خواهد شد... از این مرحله که عبور کنیم، بعد از آن، دنیای اسلامی است^۱. هم‌چنین ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: «... وقتی کشور اسلامی پدید آمد، تمدن اسلامی به وجود خواهد آمد؛ آن وقت فرهنگ اسلامی فضای عمومی بشریت را فرا خواهد گرفت^۲».

با توجه به مطالب مذکور، شهرسازی در تمدن‌سازی نقش به‌سزایی داشته و بستری را برای سامان‌دهی امور جامعه و شهروندان فراهم خواهد کرد. حال وقتی زاویه دید تمدن‌سازی اسلامی باشد، می‌بایست قبل از هر چیز نیازهای واقعی نوع بشر از حیث اجتماعی و اقتصادی را از دیدگاه اسلام ناب شناخته و تمامی امور اعم از برنامه‌ریزی، طراحی و توسعه در این حوزه بر مبنای این اصول و از این منظر ارائه شود.

در این پژوهش تلاش خواهد شد که با بررسی آیات قرآن، روایات معصومین و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)، اصول و قواعد شهرسازی مطلوب اسلام مورد بررسی قرار گیرد و با نگاه تمدن‌سازی تدوین گردد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در این بخش ابتدا به ماهیت تمدن اسلامی پرداخته شده، سپس چستی شهرسازی بیان گردیده و در نهایت، پیشینه پژوهش‌های صورت پذیرفته در این خصوص عنوان خواهد شد.

ماهیت تمدن اسلامی

در تعریف تمدن چه لغوی، چه اصطلاحی و چه از نظر اندیشمندان و متفکران، شاید تفاوتی کوچک دیده شود؛ اما به‌طور کلی بعضی الفاظ معنای عام تمدن که به آن‌ها وابسته است، تکرار می‌شود. تمدن در فرهنگ حسن عمید این‌گونه تعریف شده: «شهرنشین شدن، خوی شهر گزیدن و با اخلاق مردم شهر آشناسدن، زندگی اجتماعی، همکاری مردم با یکدیگر در امور زندگانی و

۱. بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران؛ ۱۳۷۹/۰۹/۱۲.

۲. بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران؛ ۱۳۸۴/۰۵/۲۸.

فراهم ساختن اسباب ترقی و آسایش خود» (عمید، ۱۳۸۹). در تعریف دیگر «تمدن عبارت است از خلاقیت فرهنگی که خود در نتیجه وجود نظم اجتماعی و حکومت قانون و رفاه نسبی امکان وجود می‌یابد» (دورانت، ۱۳۹۲). دکتر شریعتی در تعریفی که از تمدن دارد، معنای کلی آن را ساخته‌ها و اندوخته‌های مادی و معنوی جامعه انسانی می‌داند و منظور از این ساخته‌ها را چیزهایی می‌داند که در دنیا وجود دارد و ساخته دست بشر نیست و منظور از اندوخته‌ها را تجربه‌ها، داده‌ها، دانش‌ها، قراردادهای اختراعاتی گذشته یک جامعه می‌داند (شریعتی، ۱۳۹۴).

از دیدگاه مقام معظم رهبری، تمدن یعنی زندگی توأم با نظم علمی، با تجربیات خوب زندگی و استفاده از پیشرفت‌های زندگی^۱. تمدن اسلامی، یعنی تمدنی که در آن، علم همراه با اخلاق است، پرداختن به مادیات، همراه با معنویت و دین است و قدرت سیاسی، همراه با عدالت است؛ تمدن براساس یک فکر جدید، یک حرف جدید، یک نگاه جدید به مسائل بشر و مسائل انسانیت و علاج دردهای انسانیت است؛ یک زبان نویی است که دل‌های نسل‌های نوی انسان و قشرهای محروم جوامع گوناگون، آن زبان را می‌فهمند و درک می‌کنند.^۲

خصوصیت استثنایی جامعه و تمدن اسلامی، ترکیب و آمیختگی دنیا و آخرت با هم (است). آن کشور و جامعه‌ای که مورد نظر اسلام است، باید هم از لحاظ مادی و هم از لحاظ معنوی، پیشرو باشد. در چنین جامعه‌ای، معنویت و اخلاق هم باید به قدر حرکت پیش‌رونده مادی حرکت کند. دل‌های مردم با خدا و معنویات آشنا بشود. انس با خدا، انس با عالم معنا، ذکر الهی و توجه به آخرت در یک چنین جامعه‌ای بایستی رایج شود. تمدن و فکر اسلامی، پیشرفت مادی را می‌خواهد؛ اما برای امنیت مردم، آسایش مردم، رفاه مردم و همزیستی مهربانانه مردم با یکدیگر^۳. دنیایی که با تعلیمات ارزشمند پیامبران الهی و با آیات نورانی خدای متعال برای بشر آراسته و منور شده است، دنیای شایسته انسان است؛ دنیایی که در آن، هم آبادی و رفاه و پیشرفت علمی و

۱. بیانات در گفت و شنود صمیمانه با گروهی از جوانان و نوجوانان؛ ۱۳۷۶/۱۱/۱۴.

۲. بیانات در جمع اساتید، فضلا و طلاب حوزه علمیه قم در مدرسه فیضیه؛ ۱۳۷۹/۰۷/۱۴.

۳. بیانات در دیدار با مردم شاهرود؛ ۱۳۸۵/۰۸/۲۰.

پیشرفت صنعتی هست و هم اقتدار سیاسی و تعالی معنوی وجود دارد؛ دنیایی که در آن، انسان‌ها کنار یکدیگر احساس آرامش و امنیت و اطمینان می‌کنند و انسانیت در آن شکوفا است؛ چیزی که در دنیای ساخته تمدن مادی وجود ندارد.^۱ تمدن مادی غرب در علم و تکنولوژی پیشرفت کرد، در روش‌های پیچیده مادی، توفیقات بزرگی به دست آورد؛ اما در کفه معنوی روز به روز بیشتر خسارت دید. نتیجه این شد که علم و پیشرفت تمدن مادی غرب، به ضرر بشریت تمام شد. علم باید به سود بشریت تمام شود. سرعت و سهولت و ارتباطات زود دسترس، باید در خدمت آرامش و امنیت و راحتی مردم باشد.^۲

به شهادت قرآن، ادیان هدف خودشان را عدالت قرار دادند: «لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط».^۳ قطعاً این آیه حکم می‌کند بر اینکه هدف ارسال رسل و انزال کتب و آمدن بینات — یعنی حجت‌های متقن و غیرقابل تردیدی که پیغمبران ارائه می‌دهند؛ کتاب، یعنی منشور ادیان در مورد معارف، احکام و اخلاقیات و میزان، یعنی آن سنجه‌ها و معیارها - قیام به قسط بوده است؛ «لیقوم الناس بالقسط». البته شکی نیست که قیام به قسط و همه آنچه که مربوط به زندگی دنیایی، اجتماعی و فردی افراد است، مقدمه آن هدف خلقت است: «و ما خلقت الجنّ و الانس الا ليعبدون»^۴، یعنی عبودیت. اصلاً هدف خلقت، عبودیت است که بالاترین کمالات هم همین عبودیت خدا است ... پس هدف شد عدالت. هدف نظام‌سازی، هدف تمدن‌ها، هدف حرکت بشر در محیط جامعه، شد عدالت. در هیچ مکتب دیگری این وجود ندارد؛ این مخصوص ادیان است.^۵

ما اگر پیشرفت همه‌جانبه را به معنای تمدن‌سازی نوین اسلامی بگیریم، این تمدن نوین دو

۱. بیانات در اجتماع نیروهای شرکت کننده در مانور عظیم طریق القدس؛ ۱۳۷۶/۰۲/۰۳.

۲. بیانات در دیدار با مردم شاهرود؛ ۱۳۸۵/۰۸/۲۰.

۳. سوره حدید؛ آیه ۲۵.

۴. سوره ذاریات؛ آیه ۵۶.

۵. بیانات در دومین نشست اندیشه‌های راهبردی؛ ۱۳۹۰/۰۲/۲۷.

بخش دارد: یک بخش، بخش ابزاری است و بخش دیگر، بخش متنی و اصلی و اساسی است. آن بخش ابزاری چیست؟ بخش ابزاری عبارت است از همین ارزش‌هایی که ما امروز به‌عنوان پیشرفت کشور مطرح می‌کنیم؛ علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ این‌ها همه بخش ابزاری تمدن است؛ وسیله است؛ اما بخش حقیقی، آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد که همان سبک زندگی است. این، بخش حقیقی و اصلی تمدن است، مثل مسئله خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی، تفریحات، مسئله خط، مسئله زبان، مسئله کسب‌وکار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ما است، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزند، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مریوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه؛ این‌ها آن بخش‌های اصلی تمدن است که متن زندگی انسان است. تمدن نوین اسلامی در بخش اصلی، از این چیزها تشکیل می‌شود، این‌ها متن زندگی است؛ این همان چیزی است که در اصطلاح اسلامی به آن عقل معاش می‌گویند. عقل معاش، فقط به‌معنای پول‌درآوردن و پول خرج کردن نیست که چگونه پول دربیابیم، چگونه پول خرج کنیم؛ نه، همه این عرصه وسیعی که گفته شد، جزو عقل معاش است. می‌شود این بخش را به‌منزله بخش نرم‌افزاری تمدن به حساب آورد و آن بخش اول را بخش‌های سخت‌افزاری به حساب آورد. اگر ما در این بخشی که متن زندگی است پیشرفت نکنیم، همه پیشرفت‌هایی که در بخش اول کردیم، نمی‌تواند ما را رستگار کند، نمی‌تواند به ما امنیت و آرامش روانی ببخشد؛ همچنان که می‌بینید در دنیای غرب نتوانسته^۱.

چیستی شهرسازی

مفهوم «شهرسازی» در تعاریف کل‌نگر از مفهوم اداره شهر فراتر می‌رود و با ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی پیوند دارد و نقش برجسته‌ای در توسعه شهر پیدا می‌کند. در این

۱. بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی؛ ۱۳۹۱/۰۷/۲۳.

نگرش، شهرسازی مسئولیتی راهبردی تلقی می‌شود که ضرورتاً با نتایج و پیامدهای عملیاتی نیز همراه است از این‌رو، تعامل آن با حوزه‌های قدرت، سیاست، اجتماع و اقتصاد شهری اجتناب‌ناپذیر است. شهرسازی عبارت است از سازمان‌دهی عوامل و منابع برای پاسخ‌گویی به نیازهای ساکنان شهر و هدف کلان آن، ایجاد محیطی قابل‌زندگی همراه با عدالت اجتماعی، کارایی اقتصادی و پایداری زیست‌محیطی (صرافی، ۱۳۷۹). با این تعریف می‌توان نتیجه گرفت که شهرسازی، مفهومی فراتر از مفاهیم مادی صرف بوده و بر کلیه علل و عوامل مادی و معنوی و فعالیت‌ها و اقدامات شهری در راستای نیل به نقاط مطلوب در زندگی مادی و معنوی ساکنان شهر دلالت دارد.

«شهر اسلامی» از اصطلاحاتی است که در آن، بین محققان اختلاف وجود دارد. برخی عقیده دارند که اصطلاح «شهر اسلامی» نخستین بار توسط شرق‌شناسان فرانسوی به کار گرفته شده است (فلاح، ۱۳۹۰). هم‌چنین اینکه مراد از شهر اسلامی چیست نیز از موضوعات مورد اختلاف پژوهشگران است؛ بنابراین در برخی موارد شهر اسلامی در معنای امت اسلامی (بی‌ارتباطی کالبد و محتوا)، گاهی در معنای شهری که براساس قوانین و دستورات اسلام اداره می‌شود و در بعضی موارد به مفهوم دستاوردهای فرهنگ و تمدن اسلامی به کار برده می‌شود (مشکینی و رضایی مقدم، ۱۳۹۳).

هم‌چنین می‌توان گفت که شهر اسلامی عبارت است از نمایش فضایی شکل و ساختمان اجتماعی، که براساس ایده‌آل‌های اسلامی، فرم‌های ارتباطی و عناصر تزئینی خود را نیز در آن وارد کرده است؛ اما فراتر از مفهوم اجتماعی، اصل دیگری بر جامعه مسلمانان حاکم می‌باشد و آن، محدود نبودن به زمان و نداشتن جغرافیای خاص است که مفهوم اسلامی آن را تعریف می‌کند (بمات، ۱۳۹۳).

مفهوم شهر اسلامی ناظر به هویت اجتماعی و کالبدی شهری است. شهر اسلامی شهری است که روابط اجتماعی آن بر پایه ارزش‌های دینی سامان می‌یابد و چهره فیزیکی آن یادآور هویت اسلامی ساکنان آن است (باقری، ۱۳۸۶). شهر اسلامی ماهیتی است بالقوه که می‌تواند در هر زمان

و مکانی با توجه به فناوری، مصالح، دانش و فرهنگ بومی (که با اصول و ارزش های اسلامی در تعارض نباشد) تفسیر و تجلی خود را داشته باشد (نقی زاده، ۱۳۸۵).
درخصوص موضوع شهرسازی اسلامی، پژوهش های مختلفی صورت پذیرفته است که در جدول ۱ به برخی از آنها اشاره شده است.

جدول ۱. پیشینه پژوهش های صورت گرفته درخصوص شهرسازی اسلامی

ردیف	عنوان مقاله	اهم یافته های تحقیق
۱	صفات «شهر اسلامی» در «متون اسلامی»	معرفی شهر اسلامی به عنوان شهر میانه، شهر هماهنگی، شهر پاکی، شهر نظم و شهر انسان (نقی زاده، ۱۳۷۷)
۲	صفات شهر اسلامی از نگاه قرآن کریم	بررسی ویژگی های شهر اسلامی براساس آیات قرآن در دسته های صفات فعل الهی، طبیعت و عناصر طبیعی، تنظیم روابط اجتماعی، صفات محیط مصنوع، عناصر شهری و معماری (نقی زاده، ۱۳۷۹)
۳	اصول مدیریت شهری و شهرسازی رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) در مدینه النبی	بیان نگرش پیامبر با افق های مادی (افزایش سطح شهروندی، زیباسازی محیط شهری و ...) و معنوی (وحدت، عدالت اجتماعی و ...) برای شهروندان (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۰)
۴	ارزش های جاوید و جهان گستر شهرسازی اسلامی (بازنمودی از نگرش های فراکالبدی و فرازمانی شهر اسلامی)	بیان «پایداری با داد گستری»، «یکانگی با گونه گونی»، «پرما یگی با ناهمگونی» و «سازش پذیری با خردگرایی» به عنوان ارزشمندترین بن مایه های شهرسازی اسلامی (رضایی، ۱۳۹۲)
۵	تبیین یک چهارچوب مفهومی برای «شهر اسلامی»	بررسی چهارچوب مفهومی شهر اسلامی در ۷ دسته چشم انداز آرمانی، کالبدی، کل نگر، متنی، تمایز، واقعیت و فراکالبدی (بابایی سالانقوج و همکاران، ۱۳۹۳)
۶	کاربرد نظام زیبایی شناسی برگرفته از قرآن کریم در طراحی شهری	بیان نشانه های مختلف قرآنی و کاربرد و مصداق آنها برای فضاهای شهری اعم از خداوند سرچشمه زیبایی ها، وحدت، تناسب و توازن، چینش منظم، تنوع و تضاد، گوناگونی رنگ ها و ... (ستاری ساربانقلی، ۱۳۹۳)

ردیف	عنوان مقاله	اهم یافته‌های تحقیق
۷	بررسی و تحلیل نقش طبیعت در ساختار معماری و شهرسازی اسلامی	بیان شهر اسلامی با نام شهر طبیعی با ویژگی‌های حکمت، امنیت، تغییر مدام به جهت پاسخ به نیازهای جدید، ارتباط اجزا با هم و همه با کل، بهره‌گیری اجزا از طبیعت به‌اندازه و به‌جا و درنهایت هماهنگ نظامات در شهر و طبیعت در سایه ظهور عدالت (ملکی و سعیدی، ۱۳۹۴)
۸	رهیافتی به سوی شهرسازی پایدار با پیوند معماری در شهرسازی اسلامی و شهرسازی مدرن (نمونه مطالعاتی شهر مصدر در امارات متحد عربی)	بیان اصول برنامه‌ریزی و طراحی شهری بر مبنای تلفیق دیدگاه‌های شهرسازی اسلامی و پایدار (اصول تقارن، نشانه، تکرار و تناسب در طراحی فضا و ...) و تلفیق دیدگاه‌های معماری اسلامی و پایداری (در نظر گرفتن ویژگی‌های اقلیمی در طراحی ابنیه و ...) (طبرسی و دادگری‌راد، ۱۳۹۵)
۹	تحلیل موقعیت به مثابه روشی برای پژوهش در خصوص شهر اسلامی	بررسی پنج ویژگی روش تحلیل موقعیت: موقعیت به‌عنوان واحد تحلیل، گذر فاعل شناسا، نقشه‌ای کردن مؤلفه‌ها، توجه خاص و آشکار به عاملین غیرانسانی، تحلیل کنش‌گران و عاملین ضمنی دخیل (بابائی سالانقوج و همکاران، ۱۳۹۶)
۱۰	تطبیق شاخص‌های شهرسازی اسلامی در فضای شهری (نمونه موردی: راسته بازار مظفریه شهر همدان)	بررسی شاخصه‌های فضای شهری با هویت ایرانی - اسلامی در محدوده مورد مطالعه در هفت دسته: مقیاس انسانی، زیبایی بصری (زیبایی معنایی و محتوایی)، هویت و حس تعلق به فضا، مشارکت و تعاملات اجتماعی، ایمنی و امنیت (آسایش و آرامش)، عدالت (تعادل) و خوانایی (حبیبیان، ۱۳۹۶)
۱۱	کارکرد «توحید باوری» در شهرسازی	توحید باوری موجب حرکت انسان به سوی سازندگی با وحدت، هماهنگی و نظم و با کارکرد عدالت در ساخت و ایجاد محیط امن و با آرامش در عبودیت و بندگی (احمری و همکاران، ۱۳۹۶)
۱۲	معناشناسی شهر از منظر قرآن و علم	رئسی کامل اداره‌کننده شهر با نگاه ویژه به تمامی شهروندان در خصوص مسئله امنیت در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، قانونی، تابعیت از قانون، دسترسی به ارزاق عمومی و هم‌چنین عدم تفاوت بین آحاد شهر در کسب معاش و شهر اسلامی منطبق بر اراده تشریحی خداوند (وفادار و همکاران، ۱۳۹۷)

ردیف	عنوان مقاله	اهم یافته‌های تحقیق
۱۳	واکاوی تبلور عدالت محیطی در اندیشه آرمان‌شهری اسلامی جهت کاربست در شهرسازی اسلامی؛ مطالعه موردی: محله روستای بنیان سفین کیش	مهم‌ترین جنبه عدالت محیطی از دیدگاه آرمان‌شهر اسلامی برابری اجتماعی اقتصادی است که بر این اساس، مهم‌ترین عوامل به ترتیب اولویت، عدالت در توزیع هزینه - فرصت‌ها، عدالت در توجه به ظرفیت‌ها و توانایی افراد، عدالت در به رسمیت شناختن افراد و عدالت در رویه سیاسی و مشارکت ساکنین است (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۷)
۱۴	بررسی و تبیین اصول و قواعد شهرسازی از منظر فقه اسلامی	پیشنهاد مراحل چهارگانه به منظور تحقق و عملیاتی کردن اصول و قواعد فقه شهرسازی: موضوع شناسی، استنباط احکام اولیه، استنباط احکام ثانویه و مدل‌سازی (عندلیب، ۱۳۹۷)
۱۵	بازاندیشی در مفهوم شهر اسلامی؛ تحلیلی پیرامون برداشت‌های مختلف از مفهوم شهر اسلامی و تبیین ضرورت خوانش اخلاقی	تأکید به تناسب رویکرد اخلاقی به شهر اسلامی و تناسب بیشتر آن با اقتضانات کنونی نسبت به سایر رویکردها (رویکردهای برون‌دینی: تأکید بر فرم و عناصر کالبدی و تأکید بر ساختارهای اجتماعی سیاسی؛ رویکردهای درون‌دینی: تأکید بر احکام اسلامی و تأکید بر عرفان اسلامی) (خاتمی، ۱۳۹۸)
۱۶	بازشناسی شاخصه‌های ارزشی شکلی در شهرسازی اسلامی براساس آموزه‌های دینی	طراحی و معماری شهر براساس مبانی دینی برگرفته از چهار مؤلفه توحیدمحوری، عدالت‌محوری و بنای شهر بر امنیت و نظم و شاخص‌های شکلی زیبایی و هنر، توجه به طبیعت و محیط زیست، وجود مسجد در سطح شهر و توجه به آرامش‌بخش بودن مسکن (صدری‌فر و مولوی، ۱۳۹۹)
۱۷	پارادایم شهرسازی اسلامی (با اقتباسی از نظر اسلام)	بیان مبانی پارادایمیک شهرسازی اسلامی: اصل هستی‌شناسانه وحدت و کثرت، اصل هستی‌شناسانه ارتباط شبکه‌ای، اصل هستی‌شناسانه برابندی، نظریه انسان‌شناسانه گرایش‌های سرشتی، مبانی ارزش‌شناسانه عدل شبکه‌ای و مبانی ارزش‌شناسانه بنیادین (حسنی و همکاران، ۱۳۹۹)

همان‌طور که در جدول ۱ نشان داده شده است، اکثر پژوهش‌های ارائه‌شده به نکات و اصول کلی موضوع شهرسازی پرداخته و کمتر وارد جزئیات و دستورالعمل‌ها و اصول و قواعد اسلامی

شده‌اند؛ اما در بین موارد مذکور کمتر نگاه تمدن‌سازی وجود داشته و در صورت وجود نیز به صورت محدود به آن پرداخته شده است. به همین منظور این پژوهش با عنوان اصول و قواعد شهرسازی در تمدن اسلامی به رشته تحریر درآمد.

روش پژوهش

روش مورد استفاده در این پژوهش، مرور بر ادبیات و همچنین استفاده از روش کیفی تحلیل گفتمان و تحلیل اسناد است. محقق با جمع‌آوری اطلاعات درباره اصول و قواعد شهرسازی در جامعه اسلامی در کتب و روایات مختلف، به بررسی تصویر شهر مطلوب در تمدن اسلامی پرداخته است. بدین ترتیب، ابتدا به سراغ آیات قرآن و کتب و منابع روایی مختلف در این مبحث رفته و سپس با استفاده از ابزارهای تحلیل کیفی از جمله تحلیل گفتمان به جمع‌بندی مطالب جمع‌آوری شده پرداخته است.

روش تحلیل گفتمان از جمله روش‌های عمده مشاهده اسنادی است که می‌توان متون نوشتاری و شفاهی را با در نظر گرفتن شرایط زمانی آن، مورد تحلیل و ارزیابی دقیق و منظم قرارداد. تحلیل گفتمان هم روشی است برای تحلیل کیفی داده‌ها و هم روش مشاهده اسناد می‌باشد؛ اما به جای مشاهده مستقیم رفتار مردم یا پرسش در مورد آن، به ارتباطاتی که آنان به وجود آورده‌اند و پیام‌هایی پدید آورده و مبادله می‌کنند، توجه کرده و آن‌را مورد تتبع و تحلیل قرار می‌دهند. تعاریف متعددی از روش تحلیل گفتمان ارائه شده است؛ اما تعریف ارائه شده توسط نورمن فر کلاف و در گام بعد تعریف دایان مک‌دائل، بیش از سایر تعاریف نقل شده مورد استفاده واقع شده است (عقیلی و لطفی حقیقت، ۱۳۸۹).

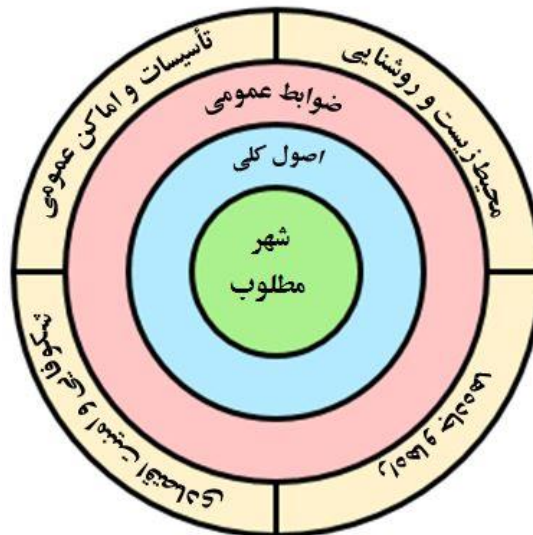
تحلیل گفتمان، در واقع به کشف تعاملات زبان با ساختارهای فکری - اجتماعی در متون گفتاری یا نوشتاری می‌پردازد و چگونگی شکل‌گیری معنا در ارتباط با عوامل درون‌زبانی و برون‌زبانی را مطالعه می‌کند (شکرانی و همکاران، ۱۳۹۰).

در این راستا با مرور آیات قرآن، روایات اهل بیت و سیره حکومتی پیامبر اکرم و

امیرالمؤمنین (علیهم السلام) در شش بخش اصول کلی، ضوابط ضروری، محیط زیست و روشنایی، راه‌ها و جاده‌ها، شکوفایی و امنیت اقتصادی و تأسیسات و اماکن عمومی به موضوع این پژوهش پرداخته خواهد شد.

یافته‌های پژوهش

در ارتباط با اصول و قواعد شهرسازی در تمدن نوین اسلامی با توجه به بررسی‌های صورت پذیرفته، یافته‌های پژوهش در شش بخش زیر ارائه شده است. بخش‌های مذکور به صورت شماتیک در شکل ۱ به نمایش درآمده است.

شکل ۱. ابعاد پیشنهادی شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی

اصول کلی

با توجه به اینکه خداوند در قرآن می‌فرماید: «او شما را از زمین پدید آورد و در آن شما را

استقرار داد^۱؛ مطلوب، آبادانی زمین و بهره‌مندی از خیرات و برکات آن است و به‌نظر می‌آید که این آبادانی با استقرار در زمین و کشف برکات آن و برنامه‌ریزی برای رسیدن و به‌دست آوردن خیرات آن، و سپس اقدام به سرمایه‌گذاری این خیرات و برکات در زمینه‌های بنای زندگی و چیره‌آمدن بر سختی‌های آن محقق خواهد شد. در ارتباط با ویژگی‌های شهر مطلوب با توجه به آیات قرآن کریم موارد زیر قابل برداشت است:

۱. در آن شهر، امنیت، آرامش و آسایش باشد؛ خداوند متعال می‌فرماید: «پروردگارا، این شهر را ایمن گردان^۲»، «خدا شهری را مثل زده است که امن و امان بود^۳» و...؛
۲. در آن شهر استقرار وجود دارد، تا به‌وسیله آن انسان فرصت برآورده‌شدن خواسته‌ها و تبلور آرزوهایش را داشته باشد و از رنج و بلاها گزند نبیند؛
۳. آدمی در آن شهر از لحاظ معیشتی تأمین باشد و برای پیشرفت و رشد اقتصادی فرصت یابد. «و مردمش را از فرآورده‌ها روزی بخش^۴» و...؛
۴. غنای ارزش‌ها، اصول اخلاقی و ضوابط رفتاری؛
۵. بستری برای سلامتی روحی و روانی انسان؛
۶. در آن شهر چیزی باشد که انسان را از نظر معنوی و ایمانی غنی کند، یا دست‌کم در آن به امنیت معنوی و ایمانی دست یابد؛
۷. انسان در آن غنای فرهنگی پیدا کند تا با معرفت حاصل از آن، به اسباب قدرت و سلامت برسد؛
۸. رفاه در زندگی و فراوانی نعمات و آسان‌سازی امور؛

۱. سوره هود؛ آیه ۶۱.

۲. سوره ابراهیم؛ آیه ۳۵.

۳. سوره نحل؛ آیه ۱۱۲.

۴. سوره بقره؛ آیه ۱۲۶.

۹. مطلوب و پسندیده بودن شهر حسب فراوانی ارزاق و پاسخ‌گویی گرایش‌ها و خواسته‌های مردم.

مهندسی، برنامه‌ریزی و نوآوری: حقیقت مهندسی، محاسبه درست به مفهوم واقعی کلمه است؛ بنابراین از مهندس چنین انتظار می‌رود که درست محاسبه کند تا بتواند هر چیزی را در جای خویش قرار دهد. در روایات ائمه معصوم در خصوص ساختمان‌سازی، از «محاسبه درست» استفاده شده است و در روایتی آمده که امام صادق (علیه‌السلام) به مفضل فرمود: «آیا محاسبه درست در بنای خانه اقتضای آن را ندارد که آبریزگاه در پنهان‌ترین جای آن باشد» (مجلسی، ۱۳۹۳)^۱. محاسبه درست را در روشن‌ترین حالات آن می‌توان در این کلام خداوند دید: «ای انسان، چه چیز تو را در برابر پروردگار بزرگوارت مغرور ساخته؟ همان کسی که تو را آفرید و [آن‌گاه] تو را سامان بخشید و به هر صورتی که خواست، تو را ترکیب کرد^۲». این آیه دقیق‌ترین و کامل‌ترین وظیفه مهندس، یعنی محاسبه درست، به همراه خصوصیت ابداع و بهره‌مندی از گزینه‌های ابداعی گوناگون را بیان می‌کند.

سرپرستی پرهیزگاران: رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) اهدافی را که می‌خواست مردمان را به آن‌ها برساند، می‌شناخت و از امکانات خویش آگاه بود و بدین ترتیب او داناترین مردم به استفاده از این امکانات به‌شمار می‌آمد. به‌طور کلی سرپرست کار کشور و مردم، پیامبر است و سپس امام معصوم در دوران حضور، اما در دوران غیبت امام، اوست که از میان عالمان پارسا و پرهیزگار، کسی را به پیشوایی منصوب می‌دارد که خواسته‌های او (خواسته‌های امام) را می‌داند و از اهداف او آگاه است. در همین راستا خداوند درباره اداره حرم مکه می‌فرماید: «چرا خدا [در آخرت] عذاب‌شان نکند، با این که آنان [مردم را] از [زیارت] مسجدالحرام باز می‌دارند، درحالی که آنان سرپرست آن نباشند، چرا که سرپرست آن جز پرهیزگاران نیستند؛ ولی بیشترشان نمی‌دانند».

۱. جلد ۳؛ صفحه ۷۶.

۲. سوره انفطار؛ آیات ۶-۸.

طراحی و اجرا: رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) شخصاً کار نقشه کشی را انجام می داد و این موضوع نشان می دهد که نقشه کشی را کسی انجام می دهد یا با آن موافقت می نماید که در دولت تصمیم گیرنده نخست است. او یا مستقیماً این کار را انجام می دهد یا کسی را به نمایندگی برای این کار انتخاب می کند. از این رو پیامبر بود که مشغول کار کشیدن نقشه بازارهای مدینه شد (کتانی، ۱۳۹۱). هم چنین ایشان بود که نقشه مسجد قبا و ۹ مسجد دیگر را کشید. پیامبر محراب را به وسیله فروردن تکه چوبی در جایگاه آن، مشخص می کرد (کلینی، ۱۳۹۷) و نقشه جایگاه خانه ها را برای مردمان مدینه می کشید (کتانی، ۱۳۹۱). هنگامی که نوبت به اجرا می رسید، پیامبر کار خویش را به دست صاحبان مهارت، کارشناسان و کسانی می داد که در کارهای مورد نظر چیره بودند و دست کسانی را که در آن کار مهارت یا خبرگی کمتری داشتند، از انجام دادن آن کوتاه می کرد (کتانی، ۱۳۹۱).

عناصر دخیل در ساختار کلی: عناصری که می بایست یک شهر را با توجه به آن ها بنا کرد

به شرح زیر است:

۱. خانه ها؛
۲. کوچه های فرعی، گذرگاه ها و خیابان های اصلی و مکان مورد نیاز آن ها، همراه با آماده سازی، ساماندهی و مراقبت؛
۳. اماکن عمومی، هم چون بوستان ها، ورزشگاه ها، وسایل ارتباطی، خدمات و نظایر آن ها؛
۴. مؤسسات و نهادهای اقتصادی عمومی، اعم از بازارهای اصلی یا فرعی تا کارگاه ها و جز آن؛
۵. میادین؛
۶. مرکز کنترل و اعمال نظم و امنیت، با گزینش جایگاه های حساس و مناسب برای این منظور؛
۷. مراکز بهداشتی؛

۸. مساجد و اماکن مقدس.

شهر نمونه: یک شهر نمونه و برگزیده، ویژگی‌ها و امتیازهای خاصی دارد که بر سامان‌یافتگی آن تأکید دارد؛ چندان که می‌تواند آن شهر را در سامان‌یافتگی بر دیگر شهرها برتری بخشید. به‌طور شاخص امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) درباره کعبه و موقعیت آن فرموده است: «... پس [پروردگار] آن را در سنگلاخی نهاد از همه سنگستان‌های زمین دشوارتر و بلندایی از همه بلندی‌های زمین کم خاک و کلوخ‌تر. به دره‌ای از دیگر دره‌ها تنگ‌تر، میان کوه‌هایی سخت و ریگ‌هایی نرم و دشوارگذر و چشمه‌هایی کم‌آب و ده‌هایی جدا از هم و کم‌شتر که آن‌جا فربه نشود و اسب و گاو و گوسفند علف نیابد^۱». ایشان هم‌چنین در ارتباط با برترین سرزمین برای سکونت می‌فرماید: «اگر خدای سبحان می‌خواست خانه باحرمت و عبادتگاه باعظمت خود را میان باغستان‌ها نهد و جویبار و در زمین نرم و هموار، و درختستان‌های ازهم‌ناگسسته و میوه‌های در دسترس و عمارت‌های درهم و دهستان‌های به یکدیگر پیوسته، میان گندم‌زارهای نیکو، باغ‌های سرسبز تازه‌رو و زمین‌های پرگیاه گرداگرد او و بقعه‌های پر باران و باغستان‌های خرم و راه‌های آبادان، [در آن صورت] پاداش کم بود و آزمایش ناچیز هم، و اگر بنیادی که پایه آن بناست، و سنگ‌هایی که خانه بدان‌ها بریاست، از زمرد سبز بود و یاقوت سرخ‌فام و با روشنی و درخشش تمام، از راه یافتن دودلی در سینه‌ها می‌کاست...^۲». با توجه به مطالب مذکور جایگاه مطلوب برای سکونت باید از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:

۱. میان باغستان‌ها و جویبارها باشد؛
۲. هموار و مسطح باشد و برای جای گرفتن در آن، مناسب؛
۳. آبی زلال و چشمه‌هایی جاری و جوشان داشته باشد؛ همان‌گونه که با واژه «معین» در این سخن پروردگار بدان اشاره شده است: «ربوه ذات قرار و معین^۳» و بر اساس این تعبیر که

۱. نهج البلاغه؛ خطبه ۱۹۲.

۲. نهج البلاغه؛ خطبه ۱۹۲.

۳. سوره مومنون؛ آیه ۵۰.

- از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است: «سکونت جز به سه چیز خوش نباشد: هوای پاک، آب گوارای فراوان و زمین نرم و حاصل خیز» (حرانی، ۱۳۸۷)؛
۴. پر دار و درخت باشد؛
 ۵. میوه هایش در دسترس باشد؛
 ۶. پر از عمارت باشد؛
 ۷. باغ های سرسبز تازه، هم چنین گندمزارها آن را دربر گرفته باشد؛
 ۸. زمین های پر گیاه گرداگرد آن را گرفته باشد؛
 ۹. مساحتی گسترده داشته باشد و آب در آن روان باشد؛
 ۱۰. راه هایی آباد داشته باشد؛
 ۱۱. رنگ ها - به ویژه سبز و قرمز - در آن با نورها و پرتوها بیامیزند؛
 ۱۲. سایه درختانش، گسترده، بلند و کشیده باشد و نیز سایه سارها پایدار باشند. خدای متعال می فرماید: «... میوه و سایه اش پایدار است»^۱؛
 ۱۳. خانه هایش بر نه های روان، مشرف باشد و از سطح آن نه ها پایین تر قرار نگیرد. خدای متعال در وصف بهشت می فرماید: «بوستان هایی که از زیر [درختان] آن نه ها روان است»^۲؛
 ۱۴. درختانش همیشه میوه داشته باشد و میوه هایش در دسترس قرار گیرد؛
 ۱۵. غذاها در همه جای آن فراوان باشد. در همین راستا می توان گفت که رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) قطع درختان تا فاصله یک بریدی (هر برید حدود ۲۲ کیلومتر) از مدینه را ممنوع کردند (الحموی البغدادی، ۱۳۸۳). هم چنین ایشان شکار در

۱. سوره رعد؛ آیه ۳۵.

۲. سوره نساء؛ آیه ۱۲۲.

بیابان بنی اسد را ممنوع ساختند (العسقلانی، ۱۴۳۳) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز صید کبوتر را در شهرها ممنوع کرده و آن را در روستاها آزاد گذاشتند (الصدوق، ۱۳۹۴) و همه این اقدامات در راستای پاکیزه ساختن هوای شهرها و کشتادن گونه های پرندگان به داخل آنهاست؛

۱۶. درختان و بوستان ها و باغستان ها بهجت انگیز باشند. هم چنین آمده است که نگاه به سبزه افزون بر جان و روح، بدن را نیز سود می رساند و مایه روشنی و تیزی چشم می شود (عاملی، ۱۴۲۷).

هم چنین با توجه به روایت امام صادق (علیه السلام) که می فرمایند: «سکونت به سه چیز خوش نباشد...» می توان خصوصیات زیر را برای خاک و مکان محل زندگی در نظر گرفت:

۱. «و زمین نرم و حاصلخیز»؛ در المزار الکبیر آمده است: «اگر تصمیم گرفتی تا در جایی سکونت کنی، از قطعه زمین های موجود، زمینی را انتخاب کن که:

۲. آب و رنگی خوش تر؛

۳. حاکی نرم تر؛

۴. گیاهانی فراوان تر داشته باشد» (مجلسی، ۱۳۹۳)؛

۵. قبل از این هم گفته شد که زمین باید نرم و هموار باشد تا ساکنانش بر روی آن استقرار یابند؛

۶. این زمین نرم بر بالای تپه ای باشد که رسیدن به آن آسان است، نه این که بالای کوهی بلند و مرتفع قرار گرفته باشد که بالارفتن از آن سخت است. خداوند بنا کردن بر روی چنین کوهی را نکوهش کرده و می فرماید: «آیا بر روی هر کوهی بنایی می سازید که در آن دست به بیهوده کاری زنید^۱». تپه مانند کوه نیست، بلکه سرزمین بلندی است که آب های باران از آن سرازیر شده، در آن نمی مانند و رهایی از گنداب ها و پساب ها در آن آسان تر

۱. سوره شعراء؛ آیه ۱۲۸.

است و با شرایط بهداشتی محیط سازگاری بیشتری داشته و باد از جهات مختلف به آن می‌وزد؛

۷. مناسب و نیکو بودن جای، از مؤمنامیر المؤمنین (علیه السلام) درباره خانه روایت شده است: «و آن را برکتی است و برکت آن، مناسب بودن جای آن است» (طبرسی، ۱۳۹۴).

ضوابط ضروری

در شهرسازی ناگزیر باید ضوابطی برقرار کرد که حاکم، مردم را به اجرای آن‌ها ملزم سازد. ممکن است برخی از این ضوابط، ناظر به پاسداشت حقوق مردم باشد ... شاید برخی مربوط به رعایت زیبایی چهره عمومی شهر، خیابان یا خانه‌ها بوده و برخی ضوابط از بعضی جنبه‌های دینی تأثیر پذیرفته است. با توجه به آیات قرآن و روایات معصومین می‌توان به ضوابط زیر اشاره کرد:

۱. رو به قبله بودن: خداوند می‌فرماید: «و خانه‌های تان را به سوی قبله کنید»^۱ که این کار هم شهر را یکدست کرده و ...؛

۲. آذین‌بندی چهره عمومی شهر: رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) انصار را از ویران ساختن دژهای شهر بازداشت و فرمود: «این دژها زیور مدینه‌اند» (ابن رسته، ۱۳۸۰)

۳. زیبایی: امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «خدا زیبایی و خودآرایی را دوست دارد و از بینوایی و بینوانمایی بیزار است؛ چون خداوند هرگاه بنده‌ای را نعمتی عطا کند دوست دارد نشان آن را بر او ببیند». عرض شد: از چه راه؟ فرمود: «جامه پاکیزه بپوشد، بوی خوش به خویش زند، خانه‌اش را زیبا سازد، جلو در خانه‌اش را بروید، حتی روشن کردن چراغ پیش از غروب آفتاب، فقر را از میان می‌برد و روزی را فزونی می‌دهد» (مجلسی، ۱۳۹۳). بنابراین با توجه به پسندیده بودن زیباسازی نمای بیرونی خانه، مانعی ندارد که صاحبین خانه‌ها ملزم به رعایت آن باشند؛

۴. امنیت شخصی، مالی و غذایی: رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) می‌فرماید: «هر کس که

۱. سوره یونس؛ آیه ۸۷

- می خوابد، در خانه اش را ببندد (تا خانه اش را از شیروها، بشر باشند یا جاندار، در امان دارد)؛ مشک خویش را در پوش گذارد (تا آبش را نگه دارد)؛ ظرف غذایش را سرپوش نهد (تا غذایش محفوظ بماند و چراغش را خاموش کند (تا خانه اش به آتش گرفتار نشود، یا اینکه مثلاً به سبب سوختن اکسیژن به خفگی دچار نگردد))» (بخاری، ۱۳۹۱)؛
۵. دیوارچینی پشت بام‌ها: از امام صادق (علیه السلام) روایت شده که رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) از خوابیدن بر پشت بام‌های بدون دیوار نهی فرمود (الصدوق، ۱۳۹۴). از عیص بن القاسم روایت شده است که از امام صادق (علیه السلام) درباره پشت بام بدون دیواری پرسیدم که بر آن می خوابند. فرمود: رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) از این کار نهی فرمود. از امام درباره پشت بامی پرسیدم که از سه سوی دیوار دارد؛ فرمود: نه، فقط چهار دیوار. عرض کردم: بلندای دیوار چه اندازه باشد؟ فرمود: کوتاه‌ترین اندازه آن، یک گز و یک وجب (حدود ۱۲۷ سانتی‌متر) است (عاملی، ۱۴۲۷)؛
۶. بزرگی خانه: از رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) روایت شده است «از سعادت مرد آن است که ... و خانه بزرگ (مجلسی، ۱۳۹۳)». در این باره و هم‌چنین در خصوص نهی از ساختن خانه‌های تنگ و کوچک احادیث متعددی وجود دارد؛
۷. سازگاری میانه‌روی در ساخت بنا با توسعه آن: امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: «هر بنایی که بیش از نیاز باشد در روز قیامت وبال صاحبش می‌شود» (برقی، ۱۳۹۵) و ... با توجه به این روایات می‌توان چنین مقرر کرد که افراد در هنگام درخواست صدور پروانه ساخت، برای حجم بنای خویش توجیهاتی واقعی ارائه دهند و بر آنان تأکید کرد که بیش از نیاز، بر حجم بنای خود اضافه نکنند. اما باید توجه داشت که در این راستا تمامی اوضاع و احوال را در نظر گرفت و به نیازهای صاحب خانه و خانواده او و میزان اهداف و آرزوهای مقبول آن‌ها در عرصه‌های گوناگون زندگی توجه و جانب میانه‌روی را نیز رعایت کرد؛
۸. حیاط بزرگ: امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: «بدشگونی در سه چیز است ... اما خانه؛

- در تنگی حیاط آن» (صدوق، ۱۳۹۶) و ...؛
۹. ممنوعیت بازداشتن هوا از همسایه: روایت شده است که «از حقوق همسایه این است که بنایت را از بنای او بلندتر نداری که باد را از او بازداری» (کتانی، ۱۳۹۱) و ...؛
۱۰. آبریزگاه^۱ در پنهان‌ترین جای: امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «آیا محاسبه درست در بنای خانه اقتضای آن ندارد که آبریزگاه در پنهان‌ترین جای آن باشد؟» (ابن عمر، ۱۳۹۵)؛
۱۱. دور داشتن آبریزگاه از مسجد: از امام کاظم (علیه السلام) دستور رسیده که از قضای حاجت در درگاه مساجد دوری کنید (طوسی، ۱۴۳۵)؛
۱۲. وضوخانه مساجد: رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) فرموده است: «وضوخانه‌های خویش را بر درهای مساجد خویش قرار دهید» (طوسی، ۱۴۳۵)؛
۱۳. ساختن مساجد نزد قبور: امام صادق (علیه السلام) از ساختن مساجد نزد قبور نهی کرده‌اند (کلینی، ۱۳۹۷)؛
۱۴. مناسب بودن جای خانه: امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید: «و آن را برکنی است و برکت آن، مناسب بودن جای آن است و بزرگی مساحتش ...» (طبرسی، ۱۳۹۴)؛
۱۵. دخالت در مراقبت از بی‌عیبی: دولت می‌بایست بر خانه‌ها نظارت داشته و از پدید آمدن عیب در آن‌ها جلوگیری و عیوب پدید آمده را برطرف نماید و این امر می‌تواند با آگاه کردن صاحبین خانه‌ها و عهده‌داری آن‌ها برای برطرف کردن عیوب باشد. امام صادق (علیه السلام) حیاط کوچک، همسایگان بد و عیوب بسیار را مایه بدشگونی خانه می‌داند (صدوق، ۱۳۹۸)؛
۱۶. حمام در گوشه خانه: از امام باقر (علیه السلام) روایت شده است که: «حمام را در گوشه خانه قرار دهید» (طبرسی، ۱۳۹۴)؛
۱۷. قراردادن نمازخانه در هر خانه: امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «در خانه خود، جایی را

نمازخانه کن» (کلینی، ۱۳۹۷)؛

۱۸. کتابت آیه الکرسی در قبله نمازخانه: از ابوخیجه روایت شده است که وی در قبله نمازخانه‌ای که در خانه امام صادق (علیه السلام) قرار داشت، دید که آیه الکرسی کتابت شده است (عاملی، ۱۴۲۷). در همین راستا امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «میان هشت تا ده [گز] آیه الکرسی را گرداگرد کتابت کن» (کلینی، ۱۳۹۷)؛

۱۹. ارتفاع سقف، هفت یا هشت گز: از امام صادق (علیه السلام) روایت شده است: «هر خانه‌ای که سقف آن از هشت گز (حدود ۸ متر و ۳۰ سانتی متر) بلندتر باشد محل حضور [شیاطین] است. جنیان در آن حضور می‌یابند و سکونت می‌کنند» (مجلسی، ۱۳۹۳)؛

۲۰.

۲۱. ممنوعیت مجسمه و تصویر جانداران: از پیامبر اکرم روایت شده است که جبرئیل گفت: «ما به خانه‌ای که در آن سگ، تصویر انسان و مجسمه باشد، وارد نمی‌شویم» (عاملی، ۱۴۲۷)؛

۲۲. شکستن تصاویر و زدودن آن‌ها از اماکن عمومی: امیرالمؤمنین (علیه السلام) می‌فرماید: «رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) مرا در پی تخریب قبور و از میان بردن تصاویر فرستاد» (کلینی، ۱۳۹۷)؛

۲۳. مناره مساجد: در روزگار رسول خدا مناره‌ها وجود نداشتند (الصدوق، ۱۳۹۴)؛ اما در زمان امیرالمؤمنین (علیه السلام) بودند و روایت است که ایشان بر مناره‌ای بلند گذر کرد و فرمان داد که ویرانش کنند و فرمود: «مناره تنها به اندازه بام مسجد بالا رود» (طوسی، ۱۴۳۵)؛

۲۴. تزیین مساجد: نهی از این کار شده و عمرو بن جمیع روایت کرده است که از امام صادق (علیه السلام) درباره نماز در مساجدی پرسیدم که نقش و نگار دارند، فرمود: «این را خوش نمی‌دارم، لیک این کار امروزه شما را زیان نمی‌رساند و اگر حکومت عدل برپا گردد، خواهید دید که با آن چه می‌شود» (کلینی، ۱۳۹۷)؛

۲۵. احداث ساختمان‌های مجلل: همان سان که سلیمان کاخی مفروش از آبگینه بنا کرد، احداث ساختمان‌های مجلل منعی ندارد و در ادامه پژوهش به آن اشاره خواهد شد؛
۲۶. احداث ساختمان‌های چند طبقه: چون بهشتیان را غرفه‌هایی است که در بالای آن غرفه‌هایی بنا شده است، احداث ساختمان‌های چند طبقه نیز مانعی ندارد؛ هم‌چنین می‌بایست در ارتباط با موارد زیر اقدامات لازم و قاطع صورت پذیرد:
 ۱. مساجد نباید کنگره داشته باشند؛
 ۲. آب‌راه‌هایی که به سمت راه‌ها و گذرگاه‌ها هستند بسته شده و از احداث آن‌ها جلوگیری شود؛
 ۳. ناودان‌هایی که به گذرگاه‌ها می‌ریزند برداشته شده و از کار گذاشتن آن‌ها جلوگیری شود؛
 ۴. هر چاهی که بر سر راه‌ها قرار گرفته پر شده و از کندن چنین چاه‌هایی ممانعت به عمل آید؛
 ۵. روزنه‌هایی که بر راه‌ها گشوده می‌شوند بسته شده و از ساخت آن‌ها جلوگیری شود؛
 ۶. نشستگاه‌هایی که بر سر راه‌ها قرار دارند تخریب شده و از ساخت آن‌ها ممانعت به عمل آید؛
 ۷. سایبان‌هایی که بر سر راه‌ها قرار گرفته‌اند تخریب شده و مانع از احداث آن‌ها شوند؛
 ۸. اجازه ساخت‌وساز بر روی قبرها داده نشود؛
 ۹. محراب‌ها در مساجد تخریب شده و اجازه ساخت آن‌ها داده نشود.

محیط زیست و روشنایی

در شهرهای تمدن اسلامی در راستای حفاظت از محیط زیست و محقق ساختن منافع گوناگون، با توجه به روایات می‌توان اقدامات زیر را استنباط کرد:

حمایت از درختان: پیامبر قطع درختان مدینه را از هر سوی به اندازه بریدی در برید دیگر

ممنوع ساخت (الحموی البغدادی، ۱۳۸۳). این اقدام در شرایطی انجام شد که وسعت مدینه بسیار محدود، خانه‌ها به هم چسبیده و شمار کل شهروندان آن در حدود چند هزار نفر و شمار مردان بالای پانزده سال آن بیش از هزار و پانصد نفر نبود.

هوای خوش ... شهر خوش: خداوند در قرآن می‌فرماید: «شهری است خوش^۱» و می‌فرماید: «سراهایی پاکیزه در بهشت‌های جاودان^۲» و می‌فرماید: «و زمین پاک و [و آماده] گیاهش به اذن پروردگار برمی‌آید و آن زمین که ناپاک [و نامناسب] است [گیاهش] جز اندک و بی‌فایده بر نمی‌آید^۳».

بوهای ناخوش و مطبوع: امام صادق (علیه‌السلام) خوشبو کردن خویش را از آثار نعمتی دانسته که پروردگار دیدن نشان آن بر بنده خویش را دوست می‌دارد. به عبارتی دیگر پروردگار دوست می‌دارد که بنده او در راه خوشبوساختن خویش هزینه کند و کسی را با بوی نامطبوع آزار ندهد. رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرماید: «و این که وی را به بوی دیگر خود نیازاری، مگر این که بشقابی از آن برایش بکشی» (کتانی، ۱۳۹۱).

روفتن درگاه: از امام صادق (علیه‌السلام) روایت شده است که: «درگاه‌های خویش را جارو زنی و خویش را به یهود مانند نسازید» (عاملی، ۱۴۲۷) و در تمامی این احادیث درگاه به خانه مقید نشده است و شامل تمام فضاهای خالی متصل به خانه حتی اگر خارج از خانه باشد، می‌شود. **نماندن زباله در خانه در شب:** از امام صادق (علیه‌السلام) روایت شده است: «زباله را شب‌ها در خانه‌های تان باقی نگذارید و روز، آن را از خانه بیرون برید، که نشستگاه شیطان است» (عاملی، ۱۴۲۷).

بهداشت آب‌ها: امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) به آبشخور آلوده اشاره داشته، درباره بنی‌امیه می‌فرماید: «گروهی درصدد برآمدند که نور چراغ خدا را خاموش کنند و راه فوران آب را از

۱. سوره سبأ، آیه ۱۵.

۲. سوره صف، آیه ۱۲ و سوره توبه، آیه ۷۲.

۳. سوره اعراف، آیه ۵۸.

سرچشمه اش بیندند. میان من و خودشان آبی را آمیخته و درهم کردند که در آن ویا و آلودگی بود^۱.

محیط زیست و بهداشت: رسول خدا، امام کاظم و امام سجاد (علیهم السلام) از قضای حاجت در رودها و نهرها و محل افتادن میوه‌های درختان، نهی به عمل آورده‌اند (صدوق، ۱۳۹۸).
اقامتگاه‌ها: گویا مردمانی که از دیگر شهرها می‌آمدند، برای اقامت در شهری که در آن استراحت می‌کردند، مکان‌های ویژه‌ای داشتند... از امام کاظم (علیه السلام) روایت شده است که حضرتش از آلوده ساختن این مکان‌ها به وسیله بوهای ناخوش و زباله‌ها نهی به عمل آورده است (طوسی، ۱۴۳۵)؛ زیرا این کار به آزار مسافران می‌انجامد و زندگی‌شان را بر آنان ناخوش می‌سازد.

آلودگی صوتی: هنگامی که لقمان، پسرش را ادب آموخت، وی را فرمان داد که صدایش را آهسته سازد و به او لزوم اجتناب از صدای خشن و آزاردهنده را یادآور شد (سوره لقمان؛ آیه ۱۳) و... بنابراین، جای دارد که برای جلوگیری از آلودگی و وسایلی که درون شهر آلودگی صوتی می‌پراکنند، تدابیری اتخاذ شود و آن‌گاه برای جلوگیری از برخاستن چنین صداهای آزاردهنده‌ای مقرراتی وضع گردد و ناگفته نماند که این صداها بعضاً به سبب خرابی وسایلی پدید می‌آیند که حداقل زیان صوتی را تولید می‌کنند. علاوه بر این می‌توان ضوابطی را تدوین کرد که براساس آن، رانندگان از پافشاری بر استفاده از بوق‌های خودروهای خویش بازداشته شوند یا آنان را منع کرد که جز در مواقع معین و کارشناسی شده، از بوق استفاده نکنند.

روشنایی: خدای متعال فرموده است که بهشتیان نوری دارند و بهشت، برترین منزلگاه‌هاست. خدا می‌فرماید که بهشتیان هنگامی که از جایی به جایی دیگر می‌روند: «نورشان از پیشاپیش آنان و سمت راست‌شان روان است»^۲ و... با توجه به این روایت مطلوب آن است که پیش از غروب خورشید چراغ‌ها روشن شود و یکی از دلایل آن می‌تواند عادت کردن چشم در دیدن اشیا با این

۱. نهج البلاغه؛ خطبه ۱۶۲.

۲. سوره تحریم؛ آیه ۸.

نور جدید باشد و نزدیک به مضمون این حدیث از امام رضا (علیه السلام) نیز روایت شده است (عاملی، ۱۴۲۷). علاوه بر این در حدیث مناهی^۱ آمده است: «ای علی، چهار کار به تباهی می‌رود: از روی سیری خوردن، به مهتاب چراغ برافروختن و به شوره زار کشتن و...» (الصدوق، ۱۳۹۴) که از این حدیث برداشت می‌شود که با وجود نور کافی نیازی به چراغ نیست و در زمان رسول الله (صلی الله علیه و آله وسلم) که مردم در بست‌های خویش به چیزی فراتر از پرتو ماه نیاز نداشتند، پیامبر برافروختن چراغ در شب‌های مهتابی را نهی کرده‌اند. پس در همین راستا می‌بایست در ارتباط با مصرف صحیح انرژی و جلوگیری از هدررفت آن فرهنگ‌سازی و برنامه‌ریزی کرد و ضوابطی تعیین نمود و با خاطیان برخورد کرد.

راه‌ها و جاده‌ها

همان‌طور که اشاره شد پیامبر بود که نقشه راه‌های مدینه را می‌کشید. حضرت عرض راه مسجد به مصلا را ده گز آ قرار داد و با وجود اینکه مدینه شهر بسیار کوچک (در حد یک شهرک امروزی) بود و در آن وسایل نقلیه موتوری تردد نمی‌کرد، فرمود که راه‌های آن را هفت گز عرض دهند (ابن ابی شیبه، ۱۴۲۹).

راه‌سازی و راه‌داری: آماده‌سازی راه‌ها و هموار ساختن آن‌ها، برای آسان کردن کار مردم امری ضروری است و از کارهایی است که سرپرستی آن برعهده حاکم جامعه می‌باشد. در تأیید این حرف می‌توان به روایتی اشاره کرد که پیامبر، غالب بن عبدالله را مأمور کرد تا راه‌ها را برای او هموار سازد (کتانی، ۱۳۹۱). و نیز روایت شده است که امیر المؤمنین (علیه السلام) راه مکه را مرمت و بازسازی کرد (ابن شهر آشوب، ۱۳۸۹). مکه و کعبه هزاران سال بود که پابرجا بودند و این شهر راه‌های معینی داشت که مردم می‌شناختند و می‌پیمودند و امیر مؤمنان نیز راهی نساخت، بلکه راه‌هایی که خراب بودند را مرمت و تعمیر کرد و در همین راستا در دوره کنونی می‌بایست

۱. حدیث مناهی را امام صادق (علیه السلام) از پدرانش از رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) نقل کرده و مشتمل بر نهی از بسیاری اعمال و رفتارهای ناشایست و نیز برخی معاملات است.
۲. هر گز حدود ۱۰۴ سانتی‌متر.

نیازهای سفرهای درون و برون شهری در حوزه ایمنی و سلامت، تأمین سوخت، محل استراحت و را فراهم نمود.

کلیت راه‌ها: از امام صادق (علیه السلام) در حدیثی روایت شده است: «چون قائم (عجل الله تعالی فرجه الشریف) به پا خیزد، به کوفه شود ... و راه بزرگ را وسعت بخشد [و شصت گز می شود]». و این نشان از توسعه راه‌ها با توجه به ازدیاد جمعیت و رشد زندگی و فراوانی وسایل نقلیه خواهد داشت و همان طور که اشاره شد، در زمان پیامبر یک پیاده‌رو در شهری کوچک که حدود پنج هزار نفر جمعیت داشت حدود ۷ متر عرض داشت و حال باید دید که در شهرهای با جمعیت میلیونی امروزه این عدد چگونه می‌بایست باشد.

موانع و مشکلات راه‌ها: از امام صادق (علیه السلام) روایت است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمود: «سه چیز است که هر کس آن‌ها را انجام دهد، ملعون است ... ملعون! کسی که در سایه گاه‌ها که مردم می‌نشینند مدفوع کند؛ کسی که جلو نوبت آب [دیگران] را بگیرد و کسی که راه عبور و مرور مردم را ببندد» (کلینی، ۱۳۹۷) و ... در مورد مثال‌های زمانه کنونی باید گفت که کسی حق ندارد با گذاشتن تیرک‌هایی جلو مغازه خود برای خودرو جا نگه دارد و ... با توجه به حدیث اول کسی اجازه ندارد در مکان‌های عمومی زباله ریخته و آن‌را آلوده سازد. تکرار واژه ملعون از سوی پیامبر سخت‌گیری در این مورد را نشان می‌دهد.

تدابیری برای رفع مشکلات راه‌ها: با توجه به مطالب مذکور لازم است راه‌ها از هر آنچه عابران را با مشکل روبرو می‌کند، حفظ شوند و در این خصوص می‌توان به اقدامات زیر پرداخت:

- آبراهه‌ها و ناودان‌ها: باید افراد را از کندن آبراهه‌ها و نهادن ناودان‌هایی که به راه‌ها می‌ریزند بازداشت؛ زیرا این کار موجب آزار مسلمانان شده و آنان به سبب نظافت از آن دوری خواهند کرد (بوی نامطبوع و حشرات موذی).
- فاضلاب‌ها: ریختن آلودگی‌های فاضلاب به راه‌ها بسیار خطرناک است. روایت است هنگامی که قائم آل محمد قیام کند، به کوفه شود و فاضلاب‌ها و ناودان‌هایی که به راه‌ها می‌ریزند، ویران سازد (عاملی، ۱۴۲۷).

- نگاه داشتن راه‌ها از آلودگی: به عنوان مثال از قضای حاجت در راه‌هایی که آخر آن‌ها مسدود نیست، نهی به عمل آمده است و ... و این موارد می‌بایست با مصادیق آلودگی‌های امروزی و جلوگیری از آن‌ها تطبیق داده شود.
 - تخریب نشستگاه‌ها: راوندی می‌گوید: «روایت شده است که فرات در روزگار امیرمؤمنان (علیه السلام) طغیان کرد ... و نشستگاهی که حضرت به تخریب آن فرمان داد، برجی داشت و سایه بانی مشرف و ناودانی که به راه مسلمانان می‌ریخت (الخصیبه)، (۲۰۱۵).
 - در خرید و فروش خانه عطف به ماسبق نمی‌شود؛ ابن مسکان از حلبی روایت می‌کند که امام صادق (علیه السلام) فرمود: «هر کسی خانه‌ای بخرد که در آن - پیش از خرید او - زیادتى از راه باشد؛ خرید او جایز است» (مجلسی، ۱۳۹۳). این روایت گواه آن است که زیادتى راه در خانه، مانع خرید و فروش آن نمی‌شود؛ اما بازگرداندن آنچه از راه برگرفته شده، حق حاکم است تا بدین وسیله راه پابرجا بماند. بنابراین فروش خانه مانع تخریب مواضع برگرفته از راه نمی‌شود.
 - تخریب سایبان‌ها؛ از ابوبصیر روایت است که امام باقر (علیه السلام) در حدیثی بلند فرمود: «هرگاه قائم قیام کند به کوفه شود ... و سایبان‌های خارج بر راه را تخریب کند» (مجلسی، ۱۳۹۳).
 - شکاف‌ها و روزنه‌های دیوار؛ از ابوبصیر روایت است که امام باقر (علیه السلام) در حدیثی بلند فرمود: «چون قائم به پاخیزد، به کوفه درآید ... و هر روزنه‌ای را که به راه گشوده است می‌بندد» (مجلسی، ۱۳۹۳)؛ زیرا عامل زیر نظر گرفتن عابران توسط افراد خانه‌ها و بلعکس خواهد شد که علاوه بر اتلاف وقت، امکان ایجاد نگاه‌های حرام و حتی بستری برای سرقت، غارت، تجسس و اموری از این دست نیز خواهد شد.
- سازمان‌دهی عبور و مرور:** روایاتی وجود دارد که بر مطلوبیت جدایی میان مردان و زنان در هنگام عبور و مرور در مسیر راه دلالت دارند (فسوی، ۱۴۰۱). از رسول

خدا(صلی الله علیه و آله وسلم) روایت است که: «زنان را از میانه راه بهره‌ای نیست، لیکن می‌توانند از کناره دیوار و کناره راه گام بردارند» (کلینی، ۱۳۹۷). از امام کاظم(علیه السلام) روایت است: «چون قائم ما به پا خیزد، ندا دهد: ای اسب سواران، از وسط راه حرکت کنید. ای پیادگان، از دو سوی راه گام بردارید. پس هر سواری که بر دو سوی راه حرکت کند و کسی را آسیبی رساند، او را به پرداخت دیه وادار می‌کنیم و هر پیاده‌ای که از وسط راه گام بردارد و هر سواری که از دو سوی راه حرکت کند و به او آسیبی رسد، دیه‌ای نخواهد ستاند (طوسی، ۱۴۳۵)». از مسعده بن صدقه از امام صادق(علیه السلام) از پدرش از پدرانش روایت است که رسول خدا(صلی الله علیه و آله وسلم) فرمود: «سواره به سهم بیشتر راه و میانه آن، سزاوارتر است از پیاده و پابرهنه نیز به آن سزاوارتر است از کسی که کفش به پا دارد» (مجلسی، ۱۳۹۳). که علت توصیه به حرکت پابرهنگان از وسط راه، کوبیده و نرم‌شده‌بودن خاک آن بخش است. هم‌چنین در خصوص نصب علائم و نشانه‌ها از امیرالمؤمنین(علیه السلام) روایت شده است که «و برای روندگان بر راه‌ها، نشانه‌ها بر پا فرمود^۱» که این امر امروزه در قالب انواع تابلوهای راهنمایی و رانندگی دیده می‌شود و از طرفی دیگر، زیان‌رساندن به این علائم و نشانه‌ها موجب ضمان بوده و می‌تواند مورد پیگیری قرار گیرد؛ همان‌طور که از امام صادق(علیه السلام) روایت است: «هر کس به چیزی از مسلمانان زیانی برساند، در برابر آن مسئول است» (الصدوق، ۱۳۹۴).

شکوفایی و امنیت اقتصادی

برای فراهم آمدن پویایی اقتصادی، ناگزیر باید به داد و ستد کالا و ارائه خدمات پرداخت تا سود به دست آید.

بازار: بازار از مهم‌ترین نمادهای این پویایی است ... و به همین جهت رسول خدا(صلی الله علیه و آله وسلم) شخصا جای بازار را برمی‌گزیند (کتانی، ۱۳۹۱) و در آغاز برای مردم نقشه آن را می‌کشد و در بیرون مدینه در جهت جنوب در بنی قینقاع قرارش می‌دهد و آن‌گاه از آن‌جا، به جایی دیگر منتقل می‌کند (سمهودی، ۲۰۰۶). درباره علت انتقال بازار مدینه گفته شده

۱. نهج البلاغه؛ خطبه ۹۱.

است که کعب بن اشرف بر بازارهای یهودیان - که با این بازار همجوار بودند - هراسید، از این رو ریسمان خیمه‌هایی را که برای بازار برپا شده بودند، قطع کرد و رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز بازار را به قطعه زمین خالی در شمال مدینه انتقال داد و فرمود: «این بازار شماسست، اگر آن دیوار کشیده نشود و از آن کاسته نگردد و در آن مالیاتی گرفته نشود» (سمهودی، ۲۰۰۶). شاید بتوان گفت هدف پیامبر از انتخاب اولیه محل بازار در کنار بازار یهودیان شناساندن چهره واقعی آن‌ها به مردم بود و اینکه آنان تنها به فکر خود بوده و به دنبال انحصارطلبی هستند و با این کار فضایی رقابتی به وجود می‌آمد و افراد می‌توانستند تفاوت رفتار مسلمین و یهودیان را در داد و ستد ببینند و ضمناً در این بازار بنایی نبود؛ بلکه قطعه زمینی بدون سقف بود. دیوار نکشیدن نیز از آن جهت بود که بازار به روی همگان باز باشد و به قوم و گروه خاصی اختصاص پیدا نکند. هم‌چنین گفته شده است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) عمر را به نظارت بر بازار مدینه و سعید بن عاص را به نظارت بر بازار مکه گماشته بود (طبری، ۱۴۱۳). لازم به ذکر است که از دلایل مهم انتخاب محل بازار در بیرون شهر و کنار کشتارگاه از سوی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم)، حفظ سکوت و آرامش خانه‌های مردم بود. از روایات برداشت می‌شود که اولاً این حاکم است که محل بازار را برمی‌گزیند؛ ثانیاً این حاکم است که نقشه بازار را می‌کشد و مساحت و پهنه آن را مشخص می‌سازد و ثالثاً در آن بازار بنایی وجود نداشت، بلکه برای سایه افکندن، خیمه‌ای در آن برپا کرده بودند. معنای بنا، اختصاص دادن ساختمان‌ها به افراد مخصوص و محروم‌داشتن غیر آنان است و رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) در پی چنین چیزی نبود؛ چون این اختصاص دادن و محروم‌داشتن از رشد متوازن جلوگیری کرده، زیرا انباشته شدن ثروت‌ها در دست مردمانی معین، باعث محرومیت و بیکاری در غیر آنان می‌شود. در بازاری که رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) برپا کردند هر کس می‌توانست اقلام خود را عرضه کند و کارکرد آن حل مشکلات مالی افراد تهی دست بود.

استفاده رایگان بازار و بازارهای فرعی: گویا برای برخی گروه‌ها بازارهایی فرعی برپا بود؛ برای مثال، بازاری وجود داشت که آن را «البطحاء» می‌گفتند و قبیله بنی سلیم اسب، شتر، گوسفند

و روغن بدان بازار می‌آوردند (سمهودی، ۲۰۰۶). درباره امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) روایت شده است که او به‌ازای خانه‌های بازار کرایه‌ای دریافت نمی‌کرد (کلینی، ۱۳۹۷). لازم به ذکر است که برخی معتقدند معاویه نخستین کسی است که در بازار بنا ساخت و زیاد ابن ابیه نیز نخستین کسی است که بر بازار کرایه بست (ابن ابی‌شیبیه، ۱۴۲۹).

نظارت بر بازار: با توضیحات ارائه شده از بازار مسلمین، این بازار ناگزیر باید ناظری داشته باشد تا مردم در آن بر یکدیگر ستم روا ندارند و برخی از آن‌ها پا را از حدود مقرر فرانهند (کتانی، ۱۳۹۱). هم‌چنین باید ترازوداری باشد که حقوق مردم را نگاه دارد و اموال‌شان را از بازیچه شدن مصون بدارد (طبری، ۱۴۱۳). بازاریان تقسیم‌کننده‌ای داشتند که از بیت‌المال حقوق می‌گرفت و از فروشنده هیچ پولی دریافت نمی‌کرد؛ فروشندگانی که روزهایی بسیاری در این بازار حاضر و روزی موفق به فروش اجناس خود شده و روز دیگر نمی‌شوند (بهران، ۲۰۱۲).

همانندی مسجد و بازار مسلمانان: سکونی از امام صادق (علیه‌السلام)، از پدرش از پدراناش روایت می‌کند که رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) فرمود: «بازار مسلمانان هم چون مسجد آنان است. هر کسی زودتر جایی را گرفت، تا شب بدان جا سزاوارتر است» (مجلسی، ۱۳۹۳) و...؛ بنابراین کسی که امروز در جایی بوده است نمی‌تواند فردا هم جای دیروز را مطالبه کند و همین جابه‌جایی سبب می‌شود خریداران به خرید از شخص خاص عادت نکنند. با توجه به حدیث این نکته قابل ذکر است که هر کس با توجه به نیازش می‌بایست فضای بازار را اشغال کند.

مقررات خرید و فروش: روایت شده است که در روزگار رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) برخی مسلمانان از قافله‌های تجاری طعام خریداری می‌کردند. پیامبر کسی را سوی‌شان فرستاد و از فروختن آن در همان جایی که خریداری‌اش کرده‌اند، بازداشت، مگر این که آن‌را به محل فروش طعام منتقل سازند (کتانی، ۱۳۹۱). این تصمیم برای رویارویی با کسانی اتخاذ شد که بر مخالفت با نهی پیامبر که از آنان می‌خواست تا به پیشواز و ملاقات قافله‌های تجاری نروند و شهرنشینان چیزی به بادیه‌نشینان نفروشدند، پافشاری می‌کردند (کلینی، ۱۳۹۷). هم‌چنین معین شده که منظور از به ملاقات قافله‌های تجاری رفتن، در مسافتی

کمتر از چهار فرسنگ است؛ اما فراتر از آن، به ملاقات رفتن نیست، بلکه بردن کالای تجاری از شهری به شهر دیگر به حساب می آید (طوسی، ۱۴۳۵). درباره علت این نهی گفته اند کسی که به جایی می آید، از قیمت ها آگاهی ندارد (القاسمی، ۱۴۰۵)، از این جهت شایسته است کسی که طعام را از روستاها و آبادی ها آورده است، خودش آن را در بازار به فروش رساند و این ویژه اهل روستاها و آبادی هاست؛ اما کسی که طعام را از شهری به شهر دیگر می برد، فروختن آن در جایی غیر بازار، برای او عیبی ندارد و کارش آن چنان که گفته اند تجارت به حساب می آید (عاملی، ۱۴۲۷).

در جایی دیگر آمده که امام کاظم (علیه السلام) که می داند فرمان هایش به کسانی چون هشام بن حکم کاملاً اجرا می شود - از آن رو که امام از جایگاه امامت با آنان سخن می گوید و این جایگاه چنان است که ناگزیر باید از آن اطاعت کرد و فرمان هایش را گردن نهاد - هنگامی که بر هشام بن حکم می گذرد و می بیند که او در سایه سرگرم فروش سابری^۱ است، بدو می فرماید: «ای هشام، فروش در سایه، غش است و غش حلال نمی باشد» (الصدوق، ۱۳۹۴). و این سخن از آن جهت است که اگر ایرادی احتمالی در پارچه وجود داشته باشد ممکن است در سایه مشخص نشود و خریدار را به اشتباه بندازد و این نشان می دهد که دین اسلام تا چه حد به سلامت معامله و مراعات اصول امان تدارکی در آن توجه و دقت ویژه دارد.

تأسیسات و اماکن عمومی

آیین اسلام به ساخت تأسیسات و احداث اماکن عمومی اهتمام ورزید، تا کار مردم آسان شود و چرخ امورشان بگردد و منافع و کرامت ایشان پاس داشته شود. این موضوع نشانه مطلوبیت تصدی حاکم نسبت به اموری از این دست است. در این خصوص می توان نکات زیر در بخش های مختلف را ذکر کرد:

مرکز شهر: گزافه نیست اگر گفته شود که پیامبر مسجد را به عنوان مرکز شهر برگزید تا خیابان ها به آن منتهی شوند و مردم در پیرامون آن گرد آیند و از آن بر سر کارهایشان روند.

۱. سابری: منسوب به سابور، جایی در فارس؛ نوعی جامه ابریشمی تنک و گرانمایه است.

مرکز کنترل: مرکز رهبری عالی که ناگزیر باید بر امور کنترل می‌داشت و مشکلات را حل می‌نمود و به تمامی آنچه صلاح و رستگاری در آن بود، دست می‌زد. این مرکز نیز در مرکز شهر قرار داشت. خانه‌های پیامبر گرداگرد مسجد را فرگرفته بودند، سپس رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) از درون همین مسجد بود که امور را می‌گرداند و فرمانده منصوب می‌کرد و برای جنگ و صلح تصمیم می‌گرفت و مشکلات را حل می‌نمود. هم‌چنین در این مسجد بود که از هیئت‌های نمایندگی استقبال می‌کرد و اجتماعات را برپا می‌نمود و معاهده می‌بست و فرمان و رهنمود می‌فرستاد و سخنرانی و مناظره می‌کرد.

محافظان رهبری و محافظان مردم: امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در مسجد مدینه، استوانه‌ای داشت که به نام او نامیده می‌شد و «محرس» نیز نام دیگر آن بود. امیرمؤمنان (علیه‌السلام) روبه‌روی خانه رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به آن ستون تکیه می‌داد و از آن حضرت نگهبانی می‌کرد (سمهودی، ۲۰۰۶). حضرت هم‌چنین به گونه‌ای شایسته به امنیت شهر کوفه اهتمام داشت. از امام صادق (علیه‌السلام) روایت است که امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) فرمان داد تا نام کسانی را که به کوفه می‌آیند برای او بنگارند که خود نشان از وجود مراکز حفاظتی کاملاً هوشیار و شبانه‌روزی دارد. **آماده‌سازی میادین:** در مدینه جایی به نام بلاط وجود داشت که این مکان، سنگفرشی میان مسجد و بازار بود (سمهودی، ۲۰۰۶).

گردش گاه‌ها: از عمرو بن حرث روایت است که بر امام صادق (علیه‌السلام) وارد شدم، درحالی که او در خانه عبدالله بن محمد بود. عرض کردم: چه چیز شما را به این خانه آورد؟ فرمود: «در پی گردش و هواخوری بودم» (کلینی، ۱۳۹۷). این سخن اشاره دارد که حاکم باید به ساخت گردش‌گاه‌ها اهتمام ورزد و برای آسایش مردم، اماکنی را احداث کند و در این راه باید احکام شرعی را رعایت نماید و ارزش‌ها را نگاه دارد و از اخلاق صیانت کند.

مصلاهی عید: مردم در مکانی نزد جایگاه جنازه‌ها که در شرق مسجد نبوی شریف، کنار باب جبرئیل قرار داشت، نماز می‌گذارند (سمهودی، ۲۰۰۶).

پادگان: رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در ماجرای تجهیز سپاه اسامه، جایی را در جرف

در شمال مدینه برگزید و آنرا به مثابه یادگانی قرار داد که سپاه هنگامی که می‌خواست به سوی هدفی اعزام شوند، در آن گرد می‌آمدند (طبری، ۱۴۱۳).

میدان مسابقه اسبان و شتران: در مدینه میدان‌هایی برای مسابقه اسبان و شتران بود و اسبان و شتران رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) در آن میدان رقابت می‌کردند و گوی سبقت را از همگان می‌ربودند (مرتضی‌عاملی، ۱۳۸۷). هجرت در سال پنجم هجری بین اسب‌های مسابقه‌ای در مسیری حدود ۶ کیلومتر (از حفیا تا ثنیه‌الوداع) و بین اسبانی که برای مسابقه تربیت نشده بودند در مسیری حدود یک کیلومتر (بین ثنیه‌الوداع تا مسجد بنی‌زریق) رقابت گذاشت و برای آنان سبق^۱ تعیین کرد و میانشان محلل^۲ نهاد و به برندگان بردی یمانی جایزه داد (شمس‌شامی، ۱۴۱۴) و ... در روایات این بخش نکات ذیل قابل ذکر است: اول اینکه این مسابقات در چارچوب آمادگی نظامی و بالارفتن سطح توانایی افراد برگزار می‌شد و پیامبر نیز خود را مستثنی نکرده و در این میادین شرکت می‌کند و تنها به امر و نهی نمی‌پردازد و در جایگاه تماشاچی نمی‌نشیند و در قالب مشارکت تمام و کمال برای دیگران نیز می‌شود؛ دوم اینکه این مسابقات محکی برای اسبان و شتران بود که از کدام آن‌ها در نبرد استفاده شود؛ سوم اینکه رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) تنها به رقابت اسبان مسابقه‌ای بسنده نکرد و برای اسبان غیرمسابقه‌ای نیز رقابت گذاشت تا در زمان نیاز و امور تدارکات و شتاب‌بخشی به جنگ بتوان از آن‌ها استفاده کرد. در ارتباط با شتران نیز مسابقه از جنس استقامت با توجه به اقلیم آن منطقه بود و پنجم جوایزی بود که پیامبر برای انگیزه‌بخشی در این مسابقات اهدا می‌کرد.

میدان آموزش: امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در مدینه سرپرستی کار آموزش تیراندازی را

۱. سبق: آنچه مسابقه‌دهندگان روی آن شرط می‌بندند.

۲. محلل: کسی که میان دو نفر که برای مسابقه (مثلاً اسب‌دوانی) گرو گذاشته‌اند، وارد می‌شود و با آن‌ها مسابقه می‌دهد، به صورتی که عقد سبق، او را هم دربرمی‌گیرد و اگر سبقت گرفت سود نصیب او خواهد شد و اگر دیگری برد بر او خسارتی نیست. براساس نظر برخی شافعی‌ها و امامیه، عقد بدون شرکت محلل حرام است، لذا نام او را محلل گذاشته‌اند.

برعهده داشتند و با توجه به برد تیرها، مکان‌های معین و مناسب برای این کار مشخص کرده بودند (مرتضی عاملی، ۱۳۸۷).

خندق: گاه نیاز است که برای تقویت امنیت در برابر دشمنان تأسیساتی بر پا گردد و موانعی ایجاد شود که خندق از آن جمله است.

مدارس: پیامبر در نبرد بدر مشرکانی را به اسارت گرفت. برخی از آن‌ها برای پرداخت خون‌بهای خود چیزی نداشتند؛ از این جهت رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به آن‌ها فرمود که به‌ازای خون‌بهای خویش به دو مسلمان خواندن و نوشتن پیام‌وند (کتانی، ۱۳۹۱). هم‌چنین اگر مردمانی به اسلام روی می‌آوردند، رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) آن‌ها را به کسی می‌سپرد تا احکام و شرایع را فراگیرند و پس از اتمام نزد شخص دیگری می‌فرستاد تا آموزش خویش را نزد وی ادامه دهند و این امور آموزشی، معمولاً در مسجد صورت می‌گرفت.

بیمارستان: در کتاب‌های روایی آمده است: در مسجد رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) محلی بود که در آن بیماران و مجروحان مداوا می‌شدند و سعد بن معاذ نیز در آنجا مداوا شد و رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) صبح و عصر از او عیادت می‌کرد (کتانی، ۱۳۹۱). نکته مهم این است که بیمارستان باید در آرام‌ترین جای ممکن و به دور از سر و صدا باشد و درختان و بوستان بر آن مشرف بوده و آب روان پیرامونش بجوشد.

زندان: امیرالمؤمنین نخستین کسی است که در اسلام زندان بنا کرد و آن‌را نافع نامید. مردم از آن فرار می‌کردند؛ از این‌رو زندان دیگری ساخت و آن‌را مخیس به‌معنای خوارکننده نامید. پیش از ایشان، خلفا متخلفان را در چاه‌ها زندانی می‌کردند. هم‌چنین امام نخستین کسی بود که مایحتاج زندانیان را به آنان عطا می‌فرمود (کتانی، ۱۳۹۱) که این موارد همگی اشاره به حسن رفتار حضرت با زندانیان و تکریم انسانی آن‌ها دارد که در زندان تمدن اسلامی نیز باید سرلوحه قرار گیرد. لازم به ذکر است که در مدینه زندانی ویژه زنان وجود داشت که گواه آن روایتی است درباره رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) که حضرتش دو دختر حاتم را در پرچینی کنار در مسجد زندانی نمود که زنان در آن زندانی می‌شدند (کتانی، ۱۳۹۱).

بیت المال: این موضوع به احداث مؤسسات یا خزانه‌هایی در جامعه اسلامی اشاره دارد که دارایی‌های دولت باید در آن نگاهداری شود و این باید با موافقت معصوم یا نایب بر حق وی باشد.

دارالقرءاء: از برخی متون چنین استفاده می‌شود که در مدینه، سرایی بوده که آن را دارالقرءاء می‌نامیدند. هم‌چنین نگاهی وجود دارد که این سرای را پس از روزگار رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) به قاریان دادند و به علت کاربرد جدید آن، این نام را بر آن نهادند (مقریزی، ۱۴۱۸).

سرای مستمندان، غریبان و تهی‌دستان: رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) جایی را در انتهای مسجد سایه‌بان بست و آن را به مستمندان و تهی‌دستان اختصاص داد که سرپناه و سرایی نداشتند. ابن حجر می‌گوید: «صفه مکانی بوده در انتهای مسجدالنبی که به‌عنوان سرپناهی برای اقامت مسلمانان غریب و بی‌خانمان ساخته شد. کم یا زیاد شدن تعداد آن‌ها، بستگی به این داشت که کسی از آن‌ها ازدواج می‌کرد یا درمی‌گذشت یا به مسافرت می‌رفت» (سمهودی، ۲۰۰۶). این موضوع نشان می‌دهد که ساختن سراهایی برای مستمندان، غریبان و تهی‌دستان، امری مطلوب و پسندیده به‌شمار می‌آید و باید در طراحی شهرها در تمدن اسلامی مدنظر قرار گیرد و شارع مقدس راضی نمی‌شود که چنین افرادی بر سر راه‌ها و زباله‌دان‌ها و ... جان دهند.

مهمان‌سرا: از روزگار رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) مهمان‌سرای وجود داشت که هیئت نمایندگی سلمان را در آن جای دادند و گویا این مهمان‌سرا، همان جایی بوده که هیئت‌های نمایندگی قبایل را در آن جای می‌دادند (کتانی، ۱۳۹۱).

کشتارگاه: حموی می‌گوید: «مکان‌های دیگری همسوی بازار برای کشتار مشخص شدند» (الحموی‌البغدادی، ۱۳۸۳). طبیعی است که محل کشتارگاه به سبب آلودگی‌ها و مناظری که ایجاد می‌کند باید دور از مرکز شهر و بازار و بلکه خارج از شهر ساخته شود و به همین جهت رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیز کشتارگاه را همسوی بازار در بیرون مدینه قرار داد.

دیوان عرایض: امیرمؤمنان (علیه‌السلام) دیوانی را تأسیس نمود و در آن عرایضی مطرح

می شد که دربرگیرنده حاجات و شکایات مردم بود. امیرمؤمنان (علیه السلام) نخستین کسی است که چنین دیوانی را که در آن عرایض مطرح می شدند، تأسیس نمود (کتانی، ۱۳۹۱) و در تمدن اسلامی نیز باید نهادی به این منظور در خدمت مردم باشد.

آغل حیوانات گم شده: امیرالمؤمنین (علیه السلام) نخستین کسی بود که برای حیوانات گم شده آغلی ساخت و آن‌ها را از بیت‌المال علوفه‌ای می داد که نه فربه‌شان می ساخت و نه نحیف‌شان باقی می گذاشت تا صاحبشان پیدا شود (ابن شهر آشوب، ۱۳۸۹). این موضوع گواه آن است که برای پیشوای مسلمانان پسندیده است تا به کارهایی دست زند که به واسطه آن درایی‌های مردم نگاه داشته می شود، حتی اگر کارهایی از این دست باشد.

ساختمان‌های مجلل: برخی گمان می برند که هر ساختمان مجللی نشانه دنیاپرستی یا اسراف است؛ اما این نگاه با قصه‌ای که خدای سبحان از زندگی سلیمان روایت می کند، سازگار نیست؛ آن جا که او کاخی مفروش از آبگینه بنا کرد و این کاخ، گنبدی بود که از آن بر جنیان نظارت می کرد و می نگریست که چگونه کار می کنند (مجلسی، ۱۳۹۳). با توجه به داستان حضرت سلیمان و ملکه سبأ، در صورت داشتن اهداف خردمندانه و پسندیده، ساختن ساختمان‌های مجلل مانعی ندارد.

طبقات متعدد: ساختن بناهای چندین طبقه نیز مانعی ندارد. قرآن کریم به این موضوع اشاره داشته و می فرماید: «برای آن‌ها غرفه‌هایی است که بالای آن‌ها غرفه‌هایی [دیگر] بنا شده است؛ نهرها از زیر آن روان است^۱». باید توجه داشت که ساختن بنا با طبقات متعدد به شرطی جایز است که صاحب آن، حقوق همسایگان را رعایت کند و با نگاه کردن به درون خانه آنان و نگریستن بدان چه برای غیرمحارم حرام است، خویش را در گرداب گناه نیفکند.

محراب‌ها، مجسمه‌ها، ظروف و دیگ‌ها: خدا در قرآن در مورد کارهای جنیان برای سلیمان می فرماید: «برای او هرچه می خواست از محراب‌ها، مجسمه‌ها و ظروف بزرگ مانند حوضچه‌ها و

۱. سوره زمر؛ آیه ۲۰.

دیگ‌های چسبیده به زمین می‌ساختند^۱». خداوند این کار سلیمان را مدح کرده و به این خاطر او را سپاس گفته است. پس مانعی ندارد در شهرهای تمدن اسلامی در این رویکرد، فعالیت‌ها آزاد گذاشته شود تا با شاهکارهایی که می‌توان آن‌ها را در میدان‌های عمومی و دیگر جای‌ها عرضه نمود، به زمینه‌های هنری غنا بخشیده شود.

بناهایی که باید ویران شوند: در کنار ساخت و ساز برای ایجاد تصویری صحیح از شهر اسلامی مطلوب باید توجه داشت که ممکن است بناهایی وجود داشته باشد که ناگزیر به تخریب آن‌ها باشیم؛ زیرا وجودشان نمایانگر جنبه‌های منفی هنری و غیرهنری است یا با اهداف والای طراح نخست، یعنی حاکمی که قصد دارد مردم را به سعادت و رستگاری برساند در تناقض است. از این جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. ویران‌سازی مسجد ضرار؛ پیامبر این مسجد را ویران کرد زیرا آن‌را منافقین بنا کرده بودند تا در پوشش آن ضد مسلمانان دسیسه کرده و مردم را از راه خدا بازدارند.
۲. سقیفه‌ای که محل اجتماع فاسقان بود؛ مورخان یاد کرده‌اند که امیرمؤمنان (علیه‌السلام) سقیفه‌ای را ویران ساخت که فاسقان در آن گرد می‌آمدند (الآبی، ۲۰۰۴).
۳. ویران‌سازی خانه خیانت کاران؛ امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) خانه خیانت کارانی را که به سوی معاویه گریختند، ویران می‌ساخت (بلاذری، ۱۳۹۷).
۴. ویران‌سازی نشستگاه‌های ثقیف.
۵. ویران‌سازی دکان‌های غیرمجاز؛ امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) به بازار رفت و دید که دکان‌هایی در آن بنا شده است از این رو فرمود که ویران و با خاک یکسان شوند (بیهقی، ۱۴۱۹).
۶. ویران‌سازی بنای قبرها؛ در این باره نیز در خصوص رویکرد پیامبر و امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) مطالبی ارائه شد.

۱. سوره سباء؛ آیه ۱۳.

۷. شکستن مجسمه‌ها؛ در این خصوص و مأموریتی که پیامبر به امیرمؤمنان (علیه السلام) سپرد، گفته شد.
۸. تخریب محراب‌ها؛ امیرالمؤمنین (علیه السلام) اگر در مساجد محرابی می‌دید، ویرانش می‌ساخت و می‌فرمود: «گویی آن‌ها قربانگاه‌های یهود هستند» (صدوق، ۱۳۹۸) که این موضوع اهمیت عدم تقلید از طراحی ادیان دیگر و کفار را نشان می‌دهد.
۹. ویران‌سازی مساجدی که بر سر راه هستند؛ از ابوبصیر در حدیثی بلند روایت است که امام باقر (علیه السلام) فرمود: «چون قائم قیام کند، به کوفه شود ... و هر مسجدی را که بر سر راه باشد ویران نماید» (مجلسی، ۱۳۹۳). شاید دلیل این امر وجود سر و صدا بسیار و پرت شدن حواس نمازگزاران، سرک کشیدن بی‌مورد در مسجد و انگیزه ریا برای افراد نمازگزار و کم‌شدن از سوز و گداز نپایش نمازگزاران و توجه آن‌ها به پروردگار با توجه به ویژگی موقعیتی چنین مساجدی باشد.
۱۰. مساجدی که ویران می‌شوند و مساجد بدون کنگره؛ در حدیث بلندی از امام باقر (علیه السلام) روایت است: «چون قائم قیام کند، به کوفه شود و در آن چهار مسجد را ویران سازد و بر روی زمین مسجدی بر جای نمی‌ماند که کنگره داشته باشد، مگر اینکه آن‌را بدون کنگره کند» (مجلسی، ۱۳۹۳). هم‌چنین روایت است که امیرمؤمنان (علیه السلام) در کوفه مسجدی را دید که کنگره داشت، پس فرمود: «گویا کلیسایی است». هم‌چنین اضافه کرد: «مساجد بدون کنگره ساخته می‌شوند، نه با کنگره» (طوسی، ۱۴۳۵).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تمدن‌سازی یکی از اهداف و نگاه‌های بلندمدت در مطالعات آینده و آینده‌پژوهی است. زمانی که بحث از یک تمدن به میان می‌آید، می‌بایست به تمامی جنبه‌های مختلف پرداخته شود و آن تمدن در عرصه‌های مذکور نسخه مخصوص به خود داشته باشد. با توجه به اینکه اسلام

آخرین دینی الهی و کامل ترین و جامع ترین برنامه خداوند برای زندگی فردی و اجتماعی انسان هاست، تمدن نوین اسلامی، الگوی کامل پیاده سازی این تعالیم در سطح جهانی و فراگیری آن است. از سوی دیگر شهرسازی به عنوان مفهومی فراتر از مفاهیم مادی صرف که بر کلیه علل و عوامل مادی و معنوی و فعالیت ها و اقدامات شهری در راستای نیل به نقاط مطلوب در زندگی مادی و معنوی ساکنان شهر دلالت دارد، نقشی پراهمیت در نگاه ساخت تمدن ایجاد می کند.

در این پژوهش تلاش شد با استفاده از روش تحلیل اسنادی و با بهره گیری از آیات قرآن کریم، روایات معصومین و سیره حکومتی پیامبر اکرم و امیرالمؤمنین (علیهم السلام)، به عنوان الگوهای کامل دین اسلام، به موضوع پژوهش یعنی تصویر شهر مطلوب در تمدن نوین اسلامی پرداخته شود. هم چنین تلاش شد از روایاتی که به بعد از اتفاقات ظهور اشاره دارد استفاده حداکثری شود؛ زیرا تبلور کامل تمدن نوین اسلامی پس از قیام حضرت حجت و استقرار حکومت مهدوی ایشان خواهد بود. بدین ترتیب یافته های پژوهش در شش بخش تدوین شد. در بخش اول اصول کلی مورد بررسی قرار گرفت، اینکه وظیفه جانمایی و طراحی شهر اسلامی با پیامبر بوده و بعد از ایشان نیز جانشینان به حق ایشان، ادامه دهنده این امر هستند؛ وظایف اجرایی شهرسازی، عناصر کلی و دخیل در ساخت یک شهر و ویژگی های یک منطقه به منظور انتخاب و سکونت گزیدن در آن از منظرهای مختلف، مواردی بود که در بخش اول ارائه شد. در بخش دوم ضوابط ضروری در ساخت یک شهر اسلامی عنوان شد و بیان گشت که این ضوابط ناظر به پاسداشت حقوق مردم، رعایت زیبایی چهره عمومی شهر و اجرای احکام و دستورات الهی در راستای رشد مادی و معنوی مردم شهر می باشد. بخش سوم با عنوان محیط زیست و روشنائی به اهمیت بالای حفظ و توسعه منابع طبیعی در تعالیم اسلامی پرداخت و اهمیت آب و هوای پاکیزه، حفظ گونه های گیاهی و جانوری، جلوگیری از آلودگی های صوتی، نقش بوهای مطبوع و روشنائی را در این خصوص توضیح داد. در بخش چهارم راه ها و جاده ها مورد بررسی قرار گرفت و به اهمیت وسعت و پهنای راه ها در اسلام با توجه به کاربری شان پرداخته و موانع و مشکلات راه ها و جاده ها و راه کارهای برون رفت از آن ها و برخی مقررات در خصوص سازمان دهی عبور و

مرور مورد بررسی واقع شد. در بخش پنجم یعنی شکوفایی و امنیت اقتصادی اهمیت بازار در شهر اسلامی عنوان شد، محل بازار، عدم وجود سازه ثابت در بازار و عدم انحصاری بودن و امکان ارائه خدمات توسط افراد مختلف در آن به طور کامل تشریح و برخی قوانین خرید و فروش در بازار اسلامی مورد بررسی قرار گرفت که بیانگر اهمیت بالای دین اسلام به سلامت معامله و اصول امانت داری بود. در بخش آخر نیز انواع تأسیسات و اماکن عمومی مورد نیاز یک شهر در تمدن اسلامی اعم از مرکز رهبری، مسجد، مدرسه، گردشگاه، پادگان، زندان، میدان مسابقه، بیمارستان و ... مورد بررسی قرار گرفته و اهمیت و جایگاه هریک از آن‌ها در شهر، ویژگی‌های مورد نیازشان عنوان شد.

پیشنهاد می‌گردد در راستای تکمیل این پژوهش نمونه اقداماتی که در راستای ایجاد شهر اسلامی پس از زمان ظهور ائمه معصومین صورت گرفته، بررسی شود و دیدگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری نیز در خصوص ایجاد شهر اسلامی مورد تحلیل قرار گیرد و در نهایت، قوانین لازم برای ایجاد شهری مطلوب در تمدن نوین اسلامی به رشته تحریر در آید.

منابع

- ابن‌ابی‌شیبیه، عبدالله بن محمد (۱۴۲۹)، مصنف ابن‌ابی‌شیبیه فی الأحادیث و الآثار، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع.
- ابن‌رسته، احمد بن عمر (۱۳۸۰)، الاعلاق النفیسه، ترجمه قره‌چانلو، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- ابن‌شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۸۹)، مناقب آل ابی‌طالب، قم: ذوی‌القربی.
- ابن‌عمر، مفضل (۱۳۹۵)، توحید مفضل، ترجمه محمدمهدی رضایی، قم: نشر جمال.
- احمری، حسین؛ وفادار، مریم؛ رجائی‌پور، مصطفی؛ سروری، هادی (۱۳۹۶)، کارکرد «توحید باوری» در شهرسازی. دو فصل‌نامه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه کلام، ۴(۷)، ۷۳-۹۲.
- الآبی، منصور بن حسین (۲۰۰۴)، نثر الدر فی المحاضرات، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- الحموی‌البغدادی، یاقوت (۱۳۸۳)، معجم البلدان، ترجمه علینقی منزوی، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- الخصیبی، حسین بن حمدان (۲۰۱۵)، الهدایه الکبری، تهران: مؤسسه البلاغ.
- الصدوق، ابی‌جعفر (۱۳۹۴)، من لا یحضره الفقیه، قم: دارالکتب الاسلامیه.

- العسقلانی، احمد بن علی بن حجر (۱۴۳۳)، الاصابه فی تمییز الصحابه، بیروت: العصریه.
- القاسمی، ظافر (۱۴۰۵)، نظام الحکم فی الشریعه و التاریخ الاسلامی، بیروت: دار النفایس.
- امیرالمؤمنین نهج البلاغه (بی تا).
- بابایی سالانقوج، احسان؛ مسعود، محمد؛ محمدی، محمود (۱۳۹۳)، تبیین یک چارچوب مفهومی برای «شهر اسلامی». فصل نامه علمی - پژوهشی روش شناسی علوم انسانی، ۲۰(۸۰)، ۱۰۹-۱۴۰.
- بابائی سالانقوج، احسان؛ مسعود، محمد؛ زمانی، بهادر؛ ربیعی، کامران (۱۳۹۶)، تحلیل موقعیت به مثابه روشی برای پژوهش در خصوص شهر اسلامی، فصل نامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، ۱۷-۲۸.
- باقری، اشرف السادات (۱۳۸۶)، نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۹۱)، صحیح البخاری، ترجمه عبدالعلی نوراحراری، تربت جام: شیخ الاسلام احمد جام.
- برقی، خالد (۱۳۹۵)، المحاسن، ترجمه محمد مرادی، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۳۹۷)، انساب الاشراف، بیروت: دارالمعارف.
- بمات، نجم الدین (۱۳۹۳)، شهر اسلامی، ترجمه محمدحسین حلیمی و منیژه اسلامبولی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بهران، محمد بن یحیی (۲۰۱۲)، جواهر الأخبار و الآثار المستخرجه من لجه البحر الزخار، بیروت: دارالفکر.
- بیهقی، احمد بن حسین (۱۴۱۹)، سنن الکبری، بیروت: دارالفکر.
- حبیبیان، هما (۱۳۹۶)، تطبیق شاخص‌های شهرسازی اسلامی در فضای شهری (نمونه موردی: راسته بازار مظفریه شهر همدان)، مطالعات محیطی هفت حصار، ۱۱(۴)، ۱۹-۳۲.
- حرانی، ابن شعبه (۱۳۸۷)، تحف العقول عن آل الرسول علیهم السلام، مترجم احمد جنتی، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.
- حسنی، سیدمصطفی؛ حجازیان، علی؛ سعیدی منفرد، ساناز (۱۳۹۹)، پارادایم شهرسازی اسلامی (با اقتباسی از نظر اسلام). فصل نامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، ۱۹(۱)، ۱۱۱-۱۳۱.
- خاتمی، سیدمهدی (۱۳۹۸)، باندیشی در مفهوم شهراسلامی؛ تحلیلی پیرامون برداشت‌های مختلف از مفهوم شهر اسلامی و تبیین ضرورت خوانش اخلاقی. فصل نامه علمی - پژوهشی نقش جهان، ۹(۳)، ۱۵۷-۱۶۶.
- دورانت، ویل (۱۳۹۲)، تاریخ تمدن، ترجمه احمد آرام، جلد اول، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ دوم.
- رضایی، محمود (۱۳۹۲)، ارزش‌های جاوید و جهان گستر شهرسازی اسلامی (بازنمودی از نگرش‌های فراکالبدی و فرازمانی شهر اسلامی)، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۴۵(۳)، ۱۶۹-۱۹۰.

- ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۰)، اصول مدیریت شهری و شهرسازی رسول اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) در مدینه النبی. معرفت، ۲۰ (۱۷۱)، ۱۱-۲۴.
- ستاری ساربانقلی، حسن (۱۳۹۳)، کاربرد نظام زیبایی شناسی برگرفته از قرآن کریم در طراحی شهری، فصل نامه مدیریت شهری، (۳۴)، ۳۳۵-۳۵۸.
- سمهودی، علی بن عبدالله (۲۰۰۶)، وفاء الوفاء بأخبار دارالمصطفی. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- شریعتی، علی (۱۳۹۴)، تاریخ تمدن. تهران: انتشارات قلم.
- شکرانی، رضا؛ مطیع، مهدی؛ صادق زادگان، هدی (۱۳۹۰)، بررسی گفتمان کاوی و چگونگی کاربست آن در مطالعات قرآنی، دوفصل نامه عیار پژوهش در علوم انسانی (پژوهش سابق)، (۱)۳.
- شمس شامی، محمدبن یوسف (۱۴۱۴)، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیرالعباد، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۹۷)، مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- صدری فر، نبی‌الله؛ مولوی، محمد (۱۳۹۹)، بازشناسی شاخصه‌های ارزشی و شکلی در شهرسازی اسلامی براساس آموزه‌های دینی، فصل نامه علمی - پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، (۱)۱۰، ۲۱۱-۲۳۳.
- صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۳۹۶)، امالی، ترجمه محمدعلی سلطانی. تهران: ارمان طوبی.
- صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۳۹۸)، علل الشرایع، ترجمه محمدعلی سلطانی، تهران: ارمان طوبی.
- صدوق، محمدبن علی بن بابویه (۱۳۹۸)، معانی الاخبار، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم: ارمان طوبی.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۹)، مفهوم، مبانی و چالش‌های شهرسازی. فصلنامه مدیریت شهری، (۲)۱، ۸۱.
- طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۹۴)، مکارم الاخلاق، ترجمه: لطیف راشدی، قم: صبح پیروزی.
- طبرسی، محمدعلی؛ دادگری راد، رسول (۱۳۹۵)، رهیافتی به سوی شهرسازی پایدار با پیوند معماری در شهرسازی اسلامی و شهرسازی مدرن (نمونه مطالعاتی شهر مصدر در امارات متحد عربی)، فصل نامه پژوهش‌های نوین علوم جغرافیایی، معماری و شهرسازی، (۲)، ۸۳-۱۰۲.
- طبری، محمدبن جریر (۱۴۱۳)، تاریخ طبری: تاریخ الامم و الملوک، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طوسی، ابوجعفر محمدبن حسن (۱۴۳۵)، تهذیب الاحکام، بیروت: الاعلمی للمطبوعات.
- عاملی، حر (۱۴۲۷)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، بیروت: الاعلمی للمطبوعات.
- عزیزی، محمدمهدی؛ زبردست، اسفندیار؛ اکبری، رضا (۱۳۹۷)، واکاوی تبلور عدالت محیطی در اندیشه آرمان شهری اسلامی جهت کاربست در شهرسازی اسلامی؛ مطالعه موردی: محله روستا بنیان سفین کیش. فصل نامه علمی - پژوهشی مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، (۳۴)۹، ۵-۲۲.
- عقیلی، وحید؛ لطفی حقیقت، امیر (۱۳۸۹)، کاربرد روش تحلیل گفتمان در علوم رفتاری. عمید، حسن (۱۳۸۹)، فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات امیرکبیر.

عندلیب، حسین (۱۳۹۷)، بررسی و تبیین اصول و قواعد شهرسازی از منظر فقه اسلامی، دو فصل نامه علمی - اختصاصی معارف فقه علوی، ۵-۲۶.

فسوی، یعقوب بن سفیان (۱۴۰۱)، المعرفه و التاريخ. بیروت: مؤسسة الرسالة.
فلاح، سمیه (۱۳۹۰)، برساخت مفهوم شهر اسلامی، فصل نامه علمی - پژوهشی مطالعات شهر اسلامی، (۳)، ۳۵-۴۴.

قرآن کریم.

کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۳۹۷)، الکافی. قم: انتشارات دارالحدیث.
کتانی، محمد عبدالحی (۱۳۹۱)، نظام الحکومه النبویه. بیروت: شركة دار الأرقم بن أبی الأرقم.
گرگی، اطهر (۱۳۹۴)، ظرفیت تمدن سازی گفتمان انقلاب اسلامی، تهران: چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده.

مجلسی، محمد باقر (۱۳۹۳)، بحار الانوار، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
مرتضی عاملی، سید جعفر (۱۳۸۱)، آداب الطبیبه فی الاسلام، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه.

مرتضی عاملی، سید جعفر (۱۳۸۷)، الصحیح من سیره النبی الاعظم، قم: دار الحدیث.
مشکینی، ابوالفضل؛ رضایی مقدم، علی (۱۳۹۳)، بررسی مؤلفه ها و شاخص های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی - ایرانی. شهر پایدار، (۱)، ۳۷-۶۸.
مقریزی، احمد بن علی (۱۴۱۸)، المواعظ و الاعتبار بذكر الخطط و الآثار، بیروت: دارالکتب العلمیه.
ملکی، سعید؛ سعیدی، جعفر (۱۳۹۴)، بررسی و تحلیل نقش طبیعت در ساختار معماری و شهرسازی اسلامی، فصل نامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، (۲۵)، ۲۳-۴۹.

نقی زاده، محمد (۱۳۷۹)، صفات شهر اسلامی از نگاه قرآن کریم، صحیفه مبین، (۵)، ۴-۴۰.
نقی زاده، محمد (۱۳۸۵)، معماری و شهرسازی اسلامی (مبانی نظری)، اصفهان: انتشارات راهیان.
نقی زاده، محمد (۱۳۷۷)، صفات «شهر اسلامی» در «متون اسلامی». هنرهای زیبا؛ (۴ و ۵)، ۴۷-۶۱.
وفادار، مریم؛ احمدی، حسین؛ رجائی پور، مصطفی (۱۳۹۷)، معناشناسی شهر از منظر قرآن و علم، دو فصل نامه علمی - ترویجی قرآن و علم، (۲۲)، ۷۷-۹۶.